

En utviklingspsykologisk forståelse av det subjektive
selvet sett i lys av Damasio's arbeider

Cathrine W. Steen

Lvert som hovedoppgave
ved Psykologisk institutt,
Universitetet i Oslo,
høsten 2007.

Forfatter: Cathrine W. Steen

Tittel: ”En utviklingspsykologisk forståelse av det subjektive selvet sett i lys av Damasio's arbeider”

Veileder: Siri Erika Gullestad

Sammendrag

Denne oppgaven er et selvstendig teoretisk prosjekt. Jeg tar utgangspunkt i William James' skille mellom ”jeg” og ”meg”, der ”jeg” defineres som et subjektivt tolkende og organiserende prinsipp som gir eierskap og agens til individets opplevelser, og forsøker å belyse den utviklingspsykologiske forståelsen av ”jeget” gjennom bidrag fra Damasio's forskning og teori på emosjoner og selvet. Den sentrale problemstillingen for denne oppgaven er:

Hvordan kan Damasio's teori om emosjoner og selvet belyse den utviklingspsykologiske forståelsen av det subjektive selvet?

For å diskutere denne problemstillingen legger jeg frem to utviklingsteoretiske posisjoner knyttet til forståelsen av ”jeget”, som illustrerer den historisk-filosofisk funderte debatten om hvorvidt ”jeget” skal forstås som medfødt egenskap eller konstruert kapasitet hos individet. Jeg konkluderer med at Damasio's nevrobiologiske rammeverk belyser den utviklingspsykologiske forståelsen av det subjektive selvet gjennom å støtte antagelsen om ”jeget” som individuelt og erfaringsbasert, og gjennom å betone organismens betydning i generering av subjektivitet hos individet.

Forord

Denne oppgaven har tatt form gjennom to semestres arbeid ved psykologisk institutt ved Universitetet i Oslo, våren og høsten 2007. Jeg vil gjerne få takke Siri Erika Gullestad for tålmodig veiledning og konstruktive innspill. Mange takk også til alle andre som har bidratt til at oppgaven ble ferdig.

Innhold

Innledning	1
To filosofiske tradisjoner i synet på selvet	3
En innledende avklaring	7
”Jeget” i utviklingspsykologien	7
Forståelsen av ”jeget” som medfødt, universell egenskap	8
Antagelsen om ”primær intersubjektivitet”	8
Primær intersubjektivitet illustrert gjennom antagelsen om spedbarnets direkte tilgang til selvtilstander gjennom imitasjon	9
Kort oppsummering	11
Forskjellige tilnæringer til emosjoner	12
Emosjoner som representasjoner	14
Hvordan passer Damasio syn på emosjoner i et psykodynamisk perspektiv?	15
Er emosjoner intensjoner?	16
Konstruksjonen av det subjektive selvet	18
Hvordan kan vi forstå begrepet mentalisering?	18
Uklarheter ved mentaliseringsbegrepet	20
Mentalisering og selvrefleksivitet	21
”Jeget” som konstruert kapasitet	23
Forskjellige tilnæringer til spedbarnets tidligste orientering; orienteringen imot det indre	25
Spedbarnets orientering mot eksterne stimuli	27
Kan Damasio rammeverk gi støtte til antagelsen om ”jeget” som en individuell og erfaringsbasert kapasitet?	28
Damasio og de somatiske markørene	29
Følelser som kognisjon	31
Affektiv speiling i konstruksjonen av det subjektive selvet	32
Hvordan lærer spedbarnet om emosjoner?	33
Spedbarnets preferanse for kontingente relasjoner	34
Læring om indre tilstander gjennom sosial ”biofeedback”	35
Viktigheten av ”merket” affektiv speiling i konstruksjonen av det subjektive selvet	36
”Jeget”; Følelsen av hva som skjer	37
”Selvproblemet” i et nevrobiologisk perspektiv	38
Den bevisste opplevelsen av en emosjon	39

Organismen og objektet	40
Representasjoner av kroppen: et stabilt fundament	40
Protoselvet: representasjonen av organismen	41
Objektet.....	41
Relasjonen mellom organismen og objektet.....	42
Hva skjer med "jeget" når protoselvet svekkes?	44
Om svekkelser i emosjonell prosessering og mulige effekter for det subjektive selvet	46
Oppsummerende betraktninger I	47
Hva husker organismen?	49
Organismen husker mer enn selvet "vet"	50
Lagring av kunnskap i konstruksjonen av selvet	52
Utvikling av sekundære representasjoner ved adaptiv merket speiling.....	54
Utvikling av sekundære representasjoner ved inkongruent merket speiling	54
Oppsummerende betraktninger II	56
Trenger vi det subjektive selvet?.....	58
Hva må til for å ha følelser?	59
"Jeget" og hjernens representasjoner av kroppen	60
Hva skjer med "jeget" i simulerte kroppstilstander?	61
Konstruksjonen av "jeg" og det subjektive aspektet	62
Konklusjon	66
Referanser	68

Innledning

I denne oppgaven vil jeg ta for meg det subjektive aspektet ved selvet. Når det gjelder selvbegrepet synes det vanskelig å presentere en overordnet definisjon som favner alle betydninger av konseptet, da selvet har blitt forstått og definert på en rekke ulike måter i forskjellige fagdisipliner.

Innenfor psykodynamisk tradisjon har man forsøkt å klargjøre selvbegrepet og de nivåer av bevissthet og opplevelse man tenker seg at det refererer til. Hartmann (1964, ref. i St.Clair, 1996) introduserte eksempelvis et skille mellom begrepene selvet og ego, der selvet står for det subjektivt samlende og overordnende ved personen, mens ego refererer til en av understrukturene ved personligheten. Innenfor selvpsykologien definerte Kohut (1977, ref. i St.Clair, 1996) selvet på to forskjellige måter. I tidlige arbeider forsto han selvet som en selvrepresentasjon i ego. Senere definerte han selvet noe annerledes, som et koherent system uavhengig av id, ego og superego. En litt annen forståelse finner vi i objektrelasjonsteori (St. Clair, 1996), der selvkonseptet ofte vil referere til en grunnleggende subjektiv opplevelse av personen vi er, og slik kan forstås som en overordnet integrering eller organisering av alle psykiske strukturer, innbefattet ego. Slik jeg forstår den psykodynamiske litteraturen vil selvbegrepet kunne referere til forskjellige aspekter ved individets fungering. Grovt sett vil selvbegrepet kunne referere til personen som subjekt atskilt fra objekter i omgivelsene, til personen jeg er for meg selv, eller også til representasjonen av selvet som finnes i ego (St. Clair, 1996).

Slik jeg ser det vil selvet i psykologisk litteratur ofte referere både til individets opplevelser og til egenskaper ved individet. Da jeg i denne oppgaven ønsker å ta for meg det subjektive aspektet ved selvet velger jeg å ta utgangspunkt i William James' (1892, ref. i Schaffer, 2003) skille mellom det subjektive selvaspektet ("jeg"/ "I") og det innholdsmessige aspektet ved selvet ("meg" / "me"). Jeget er assosiert med den subjektive fornemmelsen av eierskap og agens hos individet, mens meg-aspektet er assosiert med mer kategoriske egenskaper eller trekk ved individet. I denne oppgaven ønsker jeg å vise hvordan jeg mener en utviklingspsykologisk forståelse av William James' subjektive selv ("jeg") kan belyses ved hjelp av Antonio Damasio's arbeider om emosjoner og det subjektive selvet.

Med mindre annet spesifiseres vil selvbegrepet i denne oppgaven referere til William James' "jeg", og anvendelsen av begrepet vil omfatte individets subjektive fornemmelse av kjennskap, eierskap og agens til egne opplevelser. Dette valget begrunner jeg med at de to teoretiske rammeverkene jeg benytter begge tar utgangspunkt i det subjektive "jeget" slik det presenteres av William James.

Det kan virke som mange psykologiske tradisjoner implisitt anerkjenner viktigheten av det subjektive selvet og dets betydning for individet, likevel er den eksplisitte forståelsen av "jeg" lite belyst i psykologisk faglitteratur. Det synes å eksistere et misforhold mellom psykologiens forståelse av "jegets" betydning, og den teoretiske og forskningsbaserte interessen man har vist dette subjektive aspektet ved selvet i psykologisk fagtradisjon. Jeg anser det subjektive selvet som et psykologisk aspekt ved mennesket som er viktig å belyse, blant annet fordi "jeget" er sentralt for opplevelsen av å være agent i eget liv, og dermed også er av betydning med tanke på terapi og endringsprosesser.

Det utviklingspsykologiske fagfeltet er preget av en diskusjon om hvordan "jeget" best skal forstås, som medfødt egenskap eller konstruert kapasitet. Ved å bruke Damasio (1994, 1999) nevrobiologiske teorier om emosjoner og det subjektive selvet ønsker jeg å peke på hvordan hele organismen må tas med i betraktning når det gjelder forståelsen av "jeget" som en individuell og erfaringsbasert kapasitet ved individet. Den sentrale problemstillingen for oppgaven blir derfor:

Hvordan kan Damasio teori om emosjoner og selvet belyse den utviklingspsykologiske forståelsen av det subjektive selvet?

For å kunne diskutere problemstillingen vil det være fruktbart å redegjøre for to historisk-filosofiske tradisjoner som ligger til grunn for en utviklingspsykologisk debatt om det subjektive selvet.

To filosofiske tradisjoner i synet på selvet

Det er spesielt en filosofisk tradisjon som assosieres med en bestemt forståelse av det subjektive selvet, og denne tradisjonen bærer i seg ideen om at sjelens substans er forskjellig fra hjernens. En slik antagelse knyttes til såkalt kartesiansk dualisme, da det er filosofen Descartes som får den tvilsomme æren av de fleste dualistiske tendenser i moderne vestlig vitenskapstradisjon. Dette kan nok delvis forklares av hans relativt klare uttalelser relatert til sjelens substans:

“From that I knew that I was a substance, the whole essence or nature of which is to think, and that for its existence there is no need of any place, nor does it depend on any material thing; so that this “me”, that is to say, the soul by which I am what I am, is entirely distinct from body, and is even more easy to know than the is the latter; and even if body were not, the soul would not cease to be what it is.” (Descartes, 1637, ref. i Damasio, 1994a s. 249).

Den grunnleggende innvendingen mot dualismen var velkjent allerede på Descartes tid; hvis kropp og sjel er laget av forskjellig substans, hvordan kan kroppens informere sjelen om hva som hender i kroppen, og hvordan kan sjelen styre kroppen?

Descartes svar på dette var å plassere sjelens sete i konglekjertelen, perfekt plassert på hjernens midtlinje må den ha fremstått som en ypperlig kandidat for transaksjonen mellom den fysiske substans og det immaterielle, sjelen. En rekke kritikere av dualismen (Dennett, 1991; Damasio, 1994) hevder at vitenskapen den dag i dag fortsatt er på søken etter åsteder for en slik magisk transaksjon, og at den kartesianske dualismen kan sies å leve i beste velgående i flere vestlige fagtradisjoner. Denne kritikken får støtte fra deler av det utviklingstoretiske feltet (Fonagy et al., 2002; Fonagy et al., 2007; Gergely & Watson, 1996), som hevder at den kartesianske tilnærmingen gjennomsyrrer den tradisjonelle utviklingspsykologiske tilnærmingen til selvet, gjennom en forståelse av ”jeget” som en medfødt og universell egenskap på tvers av individer.

I ”Sources of the Self” påpeker filosofen Charles Taylor (2003) at det muligens ikke er korrekt å gi Descartes hele skylden for den vestlige dualismen. I følge Taylor var det filosofen Augustin som stod bak den avgjørende vendingen som har satt sitt preg på all senere vestlig

tenkning om selvet. Augustins møte med Platons skrifter gjorde det mulig for ham å håndtere den vanskelige, kristne motsetningen mellom ånd og kjød. Platons skille mellom det kroppslige og det ikke-kroppslige fremholdes av Augustin i form av distinksjonen mellom det indre og det ytre. Det ytre er kroppen, det vi har til felles med dyret. Det indre er sjelen. Augustins avgjørende retningskifte i forhold til Platon er å oppfordre mennesket til å vende seg mot sin indre; gjennom å flytte Gud inn i mennesket ligger veien til Gud nå inne i oss selv. Guds lys er ikke lenger bare ”der ute” blant objektene, Gud er nå også lyset i sjelen.

“There is one light which we perceive through the eye, another which the eye is enabled to perceive; this light by which [outer things] become manifest is certainly within the soul”
(Augustin, ref. i Taylor, 2003, s. 129)

Augustin skifter fokus fra å vite om objekter til selve aktiviteten å vite; å se mot en slik aktivitet er å vende blikket mot selvet og å innta det Taylor kaller ”the reflexive stance”. Det refleksive perspektivet blir radikalt når jeg inntar førstepersons ståsted: verden som den oppleves av meg vil alltid tilhøre en agent, og nettopp dette kan gjøres til objektet for min bevissthet. Når jeg fokuserer på meg selv som agent av opplevelse og gjør *det* til mitt objekt inntar jeg førstepersons ståsted, og bedriver hva Taylor kaller radikal refleksivitet. En slik radikal refleksivitet produserer en tilstedeværelse for individet som er uløselig knyttet til fornemmelsen av et selv; det indre lys er det som skinner i nærvær av meg selv.

Taylor betegner Augustins introduksjon av det indre som veien til Gud som et skjebnesvangert steg med tanke på hvor mye den vestlige tradisjon fokuserer på førstepersons ståsted. Augustins vektlegging av at Gudsbeviset er å finne inne i mennesket konsolideres av Descartes som gir Augustins ideer en ny tvist. Hos Augustin var veien mot det indre et steg på veien oppover mot Gud. Dette fastholdes til en viss grad av Descartes, som ser den tenkende agentens selvforståelse som beviset på Guds eksistens. Likevel har noe endret seg. Hos Augustin vil den som vender seg mot sitt indre oppleve sin egen utilstrekkelighet stadig sterkere, og slik forstå at Gud er i det indre. For Descartes er derimot poenget med selvrefleksivitet at det gir individet bekreftelse på et selv (”Cogito ergo sum”). Jeg får ikke lenger kunnskap ved å vende meg mot Gud. Gud er fortsatt viktig, men det kartesianske bevis er ikke lenger å søke Gud i det indre. Hva jeg møter når jeg vender meg mot mitt indre er tilstedeværelsen av et selv. Sann kunnskap genereres gjennom selvrefleksivitet.

Charles Taylor (2003) hevder at arven etter Augustin og Descartes har gjort førstepersons ståsted til noe avvikende fundamentalt i den vestlige oppfatningen om selvet. Han peker på hvordan denne tradisjonen har ført til en slags konsensus om et universelt, medfødt Jeg som gir individet direkte og ufeilbarlig introspektiv tilgang til egne indre tilstander.

Antagelsen om det subjektive selvet som universelt og delt er utbredt innenfor moderne vitenskapelige tradisjoner der selvet diskuteres, og har i senere tid blitt kilde til vedvarende debatt innen flere disipliner, også innenfor den psykologiske fagtradisjon.

Mye av kritikken mot antagelsen om det universelle og introspektive selvet stammer fra en retning innenfor analytisk bevissthetsfilosofisk tradisjon (Philosophy of mind) etablert av blant andre Brentano (1874) og Dennett (1987). Denne retningen kan sies å utgjøre en motpol i forhold til den augustin-kartesianske tradisjon (heretter kalt kartesianske tradisjon), og assosieres med begrepet intensjonalitet (intentionality) som i filosofisk kontekst peker på at alle ting som er om noe besitter intensjonalitet ("aboutness"). Det eksisterer en relativt bred enighet på det filosofiske fagfeltet om at et sentralt kjennetegn ved mentale tilstander er at de er om noe (The Cambridge Dictionary of Philosophy, 1999). At mentale tilstander innehar intensjonalitet innebærer i den filosofisk-tekniske betydningen av begrepet at mentale tilstander er *om* forskjellige ting. Tilhengere av denne retningen hevder at menneskets introspektive tilgang til egne indre tilstander er en illusjon, og at kunnskap om egne tilstander er basert på attribuering i like stor grad som når det gjelder kunnskap om andres tilstander (Dennett, 1987; Fonagy et al., 2007; Gergely & Watson, 1996).

Filosofen Daniel Dennett begrunner denne antagelsen blant annet i "The Intentional Stance" (1987), som er postulatet om at et system (S) besitter mentale tilstander hvis og bare hvis attribueringen av slike tilstander til S bidrar til forklaring og prediksjon av S' atferd. Ved å attribuere mentale tilstander til S inntar vi en holdning, eller et ståsted overfor S. Vi kunne like gjerne valgt en annen strategi ovenfor S, vi kunne for eksempel inntatt "The Physical Stance", og ansett S som et rent fysisk system. For å kunne bruke den intensjonelle strategien (The intentional stance) må vi i følge Dennett forholde oss til det systemet hvis atferd vi ønsker å predikere *som om* det er en rasjonell agent med mentale tilstander.

I Dennetts tilnærming innebærer attribuering av mentale tilstander til en agent at vi kan predikere agentens atferd, det betyr ikke det samme som at disse mentale tilstandene faktisk eksisterer (Silby, 1998). Mentalt innhold for Dennett er ikke noe mer enn et nyttig verktøy for

prediksjon av atferd, både hos andre *og hos seg selv*. Som naturalist er Dennett (1991) tydelig i sin avvisning av hva han kaller overnaturlige forklaringsmodeller. På samme måte er han kritisk til antagelsen om direkte introspektiv tilgang til egne tilstander, da dette forutsetter hva han kaller en kartesiansk illusjon; en magisk modul av ukjent substans der sjelens tilstander åpenbarer seg.

I følge Dennett vil enhver vitenskapelig tendens som bærer i seg kartesiansk dualisme bidra til å undergrave muligheten for å undersøke menneskelig bevissthet vitenskapelig. Fra naturalisten Dennetts ståsted er dette kanskje den viktigste grunnen til å nedkjempe dualismen; den fremstår som antivitenskapelig i sin uangripelighet. Dennett (1991) skriver:

“It is not that I think I can give a knock–down proof that dualism, in all its forms, is false or incoherent, but that, given the way dualism wallows in mystery, accepting dualism is giving up”. (s.37)

Andre igjen hevder at Descartes’ dualisme er tydeligst illustrert i vitenskapen gjennom den systematiske utelatelsen av kroppen (Damasio, 1994a). Den nevrobiologiske forskeren og teoretikeren Antonio Damasio etterlyser en perspektivendring; han hevder at selvet ikke kan forstås bare ut fra hendelser i hjernen, for å forstå selvet må vi forstå at prosesser i hjernen er forbundet med organismen. Å utelukke kroppen er i følge Damasio (1994a) å utelukke fundamentet for selvet:

“This is Descartes’ error: the abyssal separation between body and mind ...the suggestion that reasoning, and moral judgment, and the suffering that comes from physical pain or emotional upheaval might exist separately from the body. Specifically: the separation of the most refined operations of mind from the structure and operation of a biological organism.” (s.249)

Ovenfor har det blitt redegjort for to historisk-filosofiske tradisjoner som står mot hverandre i synet på det subjektive selvet. Vi har sett at den kartesianske tradisjonen bærer i seg antagelsen om et medfødt ”jeg” med introspektiv og direkte tilgang til egne selv tilstander, mens tradisjonen som knyttes til Dennetts (1987) intensjonelle ståsted ikke antar en slik tilgang til egne tilstander hos individet. Disse to filosofiske tradisjonene er av relevans for problemstillingen i denne oppgaven, og fungerer som bakgrunnsteppe for den påfølgende gjennomgangen av det utviklingspsykologiske feltets forståelse av ”jeget”.

En innledende avklaring

Før jeg går i gang med presentasjonen av de ulike teoretiske perspektivene innenfor utviklingspsykologi vil jeg peke på de potensielle farene ved å trekke begreper fra to forskjellige paradigmer inn i en diskusjon om det subjektive selvet.

I denne oppgaven er begrepet ”representasjon” av viktig betydning både i Damasio’s rammeverk og i det konstruksjonistiske perspektivet, og noen vil kanskje hevde at dette er et tvetydig begrep som kan ha forskjellige betydninger i ulike fagtradisjoner.

Jeg vil likevel hevde at jeg går klar av eventuelle fallgruver da det konstruksjonistiske perspektivet eksplisitt poengterer at deres skille mellom første og andre ordens representasjoner (primære og sekundære representasjoner) samsvarer med begrepsforståelsen i et nevrobiologisk rammeverk (Fonagy et al., 2002).

Damasio (1999) hevder på sin side at hans bruk av begrepet representasjon er konvensjonell og uproblematisk. Damasio (1999a) bruker begrepet representasjon i betydningen av : ”pattern that is consistently related to something” (s. 320), enten med tanke på et mentalt mønster (en mental representasjon), eller med tanke på et koherent mønster av nevralt aktivitet innen en spesifikk region i hjernen. Når det gjelder begrepet ”disposisjonelle representasjoner” blir det spesifisert hvilken betydning de forskjellige tilnærmingene legger i konseptet ”disposisjonell”.

”Jeget” i utviklingspsykologien

Antagelsen om at spedbarn allerede fra starten på livet orienterer seg aktivt mot andre mennesker underbygges av omfattende evidens fra forskjellige forsøk og studier (Stern, 1985; Gergely, 2002). Spedbarn viser blant annet svært tidlig sensitivitet i forhold til ansiktsuttrykk, de lærer seg melodien på mors stemme før de er født, og de gjenkjenner den samme stemmen etter fødsel. Nyfødte spedbarn imiterer ansiktsuttrykk og de deltar i affektivt samspill med omsorgsgiver. Slikt samspill er kjennetegnet ved en turtakingsstruktur (Stern, 1985; Tronick, 1989) som i litteraturen betegnes som ”protosamtale” (”protoconversation”), en slags primær kommunikasjonsform mellom spedbarn og omsorgsgiver.

En rekke funn peker altså i retning av at spedbarn helt fra starten på livet viser sensitivitet for menneskelige stemmer og ansiktsuttrykk, samt en tendens mot å delta i affektivt samspill. Jeg vil redegjøre for hvordan to forskjellige tilnærminger innenfor utviklingspsykologisk teori har tolket data fra spedbarnsforskningen i divergerende retninger og slik representerer to forskjellige perspektiver i forståelsen av det subjektive selvet. Disse perspektivene synes hver for seg å representere de to filosofiske tradisjonene beskrevet ovenfor.

Forståelsen av ”jeget” som medfødt, universell egenskap

En trend innenfor det utviklingspsykologiske feltet synes å ta opp i seg det kartesianske synet på selvet gjennom å forklare det subjektive selvet som en universell, medfødt egenskap. Nedenfor skal vi se hvordan dette utviklingspsykologiske perspektivet synes å forstå ”jeg” som en medfødt organiserende struktur som sikrer individet direkte introspektiv tilgang til egne indre tilstander.

Antagelsen om ”primær intersubjektivitet”

Et sentralt konsept i dette perspektivet er antagelsen om ”primær intersubjektivitet”, som er betegnelsen på spedbarnets mentale opplevelse i samspill med omsorgsgiver de tidligste fasene i livet (Bråten, 1988; Meltzoff & Gopnik, 1993; Stern, 1985). I følge Gergely (2002) antar en slik posisjon a) at menneskebarn er født med mekanismer som gjør det mulig å gjenkjenne og tilskrive en rekke mentale tilstander (som følelser, ønsker, behov) til omsorgsgiver gjennom tidlig kontingent samspill, b) at barnet helt fra starten av har introspektiv tilgang til forskjellige selvtilstander (som for eksempel emosjoner, c) at slike subjektive selvtilstander kan gjenkjennes som lignende andres korresponderende selvopplevelser og derfor oppleves som tilstander barnet deler med omsorgsgiver.

Evidens som tas til inntekt for antagelsen om primær subjektivitet omfatter det ovenfor beskrevne tidlige samspill mellom spedbarn og omsorgsgiver, som typisk karakteriseres ved kontingent turtakingsstruktur (”protosamtale”) (Beebe, Lachmann & Jaffe, 1997; Tronick, 1989). En velkjent studie av Murray & Trevarthen (1985) siteres ofte som evidens til støtte for denne posisjonen. 6-12 måneder gamle spedbarn ble observert i samspill med et bilde av mor gjennom en tv skjerm, der mor fremviste kontingent samspillsatferd. Etter en viss periode

ble tv-bildet skiftet til et ikke-kontingent opptak av mor i samspill. Det ble rapportert at barna reagerte med misnøye og negativ affekt når samspillet endret seg og de opplevde tap av kontingens. Basert på slike data hevder Trevarthen (1993) at barn er født med en oppfatning om ”den virtuelle andre”, og kan tolke den andres affektive samspill ut i fra en rekke underliggende mentale tilstander. Stern (1995) antyder også at spedbarnet fra veldig tidlig alder oppfatter intensjoner i selv og andre, og er i stand til å tolke ytre atferd som styrt av underliggende intensjonelle tilstander.

Tilhengerne av primær intersubjektivitet synes å anta at spedbarnet er født med et relativt rikt sett av differensierte mentale tilstander som er direkte tilgjengelige for spedbarnet gjennom introspeksjon (Meltzoff & Gopnik, 1993), og at slike subjektive selv tilstander kan gjenkjennes som lignende den andres mentale tilstander, og slik oppleves som delt. (Bråten, 1988; Trevarthen, 1979). Det tidlige, affektive samspillet beskrives som noe både barnet og omsorgsgiver engasjerer seg i for å dele hverandres subjektive selvopplevelser eller for å utforske den andres subjektive verden (Meltzoff & Gopnik, 1993; Stern, 1985; Trevarthen, 1979). Antagelsen om primær intersubjektivitet synes å implisere eksistensen av et medfødt og universelt ”jeg” i alle menneskelige individer. Slik jeg forstår begrepet primær intersubjektivitet sier det også noe om at spedbarnet allerede fra fødselen av er i stand til å gjøre seg kjent med egne subjektive tilstander, samt å gjøre tolkninger av omsorgsgivers indre tilstander (behov, ønsker). Nedenfor vil jeg presentere en teori jeg synes illustrerer antagelsen om primær intersubjektivitet i det den hevder at spedbarn kan forstå andres subjektive opplevelser gjennom imitasjon av slike tilstander.

Primær intersubjektivitet illustrert gjennom antagelsen om spedbarnets direkte tilgang til selvtilstander gjennom imitasjon

Meltzoff og Gopnik (1993) argumenterer i sin modell for eksistensen av en medfødt mekanisme som står for intersubjektive attribueringer ved tidlig samspill. Deres modell bygger blant annet på empiri fra studier (Meltzoff og Moore, 1989) som viser at spedbarn har en medfødt tendens til å imitere visse ansiktsgester hos voksne, som for eksempel munn- og tungebevegelser. Meltzoff og Gopniks (1993) hevder i sin teori at spedbarnets imitasjon av andres ansiktsuttrykk induserer korresponderende selvtilstander hos barnet. Disse selvtilstandene genereres motorisk gjennom imitasjon og er direkte tilgjengelige for barnet gjennom introspeksjon. Videre vil de subjektive selvtilstandene, som barnet opplever

gjennom imitasjon, kunne attribueres tilbake til den andre. Meltzoff og Gopnik (1993) argumenterer for denne imitasjonsteorien blant annet med bakgrunn i Ekman's studier om primære emosjoner. Ekman et al. (1983) har gjort omfattende studier av voksne mennesker der det demonstreres at ansiktsuttrykk er universelle og kan gjenkjennes på tvers av kulturer. Ekman argumenterer for fem primære emosjoner, og hevder at det for hver av disse fem emosjonene eksisterer distinkte autonome responsmønstre i nervesystemet. På bakgrunn av Ekman's antagelser om primære emosjoner hevder Meltzoff og Gopnik (1993) at det eksisterer medfødte forbindelser mellom emosjonelle ansiktsuttrykk og uttrykkenes korresponderende fysiologiske emosjonstilstander. Dette er en sentral antagelse i såkalt differensial emosjonsteori (Izard, 1984, ref. i Schaffer, 2003). Innenfor dette perspektivet hevder blant andre Malatesta og Izard (1984) at det eksisterer en medfødt konkordans mellom ansiktsuttrykk og bevisst følelse hos spedbarnet. Nærmere forklart hevder denne teorien at alle individer er utstyrt med ni primære emosjoner, hvor hver av disse er knyttet til et bestemt nevralt substrat, et distinkt atferdsuttrykk og er assosiert med en spesifikk følelse. Disse tre komponentene (nevralt, motorisk og mentalt) er forbundet med hverandre fra før fødsel og gir hver emosjon sin distinkte ytre og subjektive form. Selv om differensial emosjonsteori synes å anta at ikke alle emosjoner er medfødte, og at noen emosjoner vil dukke opp først senere i utviklingen, vil de tre organiserende komponentene slik jeg forstår det innebære at emosjonen, nærmest før den utvikles, er assosiert med en gitt subjektiv kvalitet eller følelse.

Tilhengere av differensial emosjonsteori hevder at man ved å benytte spesielle kodingssystemer kan differensiere emosjoner som frykt, sinne og tristhet i tidlig spedbarnsalder. Andre avviser dette, og mener at andre kodingssystemer peker i retning av at spedbarns negative emosjonelle uttrykk tidlig i livet synes å representere udifferensiert negativ affekt hos barna (Oster et al., 1992). En rekke forskere synes å anta at spedbarn ikke kan skille mellom emosjoner i tidlig alder og /eller ikke har bevisst tilgang til slike tilstander de første levemånedene (Sroufe, 1996). Et sentralt budskap i differensial emosjonsteori (Izard, 1984, ref. i Schaffer) er derimot at emosjoner og deres uttrykk er organisert før fødsel og allerede fra starten på livet utgjør en forbindelse mellom barnet og omsorgsgiver, og det er dette som blir sentralt også i Meltzoff og Gopnik's (1993) teori når de beskriver hvordan:

"imitation of behavior provides the bridge that allows the internal mental state of another to "cross over" to and become one's own experienced mental state". (s.358)

Ved å imitere omsorgsgiver under samspill blir emosjonstilstanden introspektivt tilgjengelig for barnet, og den følte affekten kan attribueres til den andre. Med andre ord vil forskjellige medfødte emosjonsuttrykk automatisk aktivere emosjonsspesifikke bevisste følelsetilstander hos spedbarnet tidlig i livet. I tillegg til dette innebærer teorien at spedbarnet har direkte introspektiv tilgang til emosjonelle tilstander, noe som er i tråd med en kartesiansk tilnærming til selvet.

I denne sammenheng er det interessant at Gopnik (1993) synes å gjøre et eksplisitt teoretisk skille mellom emosjonelle tilstander og det vi kan kalle mer tradisjonelle mentale tilstander. I debatten om hvorvidt selvtilstander er introspektivt tilgjengelige for individet argumenterer hun for at forståelsen av mentale tilstander både i selv og andre i begge tilfeller er basert på slutninger, og at antagelsen om at direkte tilgang til egne intensjonelle tilstander er en illusjon. Med dette synet deler hun ståsted med Dennett (1987) og andre tilhengere av "The intentional Stance". Derimot synes hun i den ovenfor nevnte modellen (Meltzoff & Gopnik, 1993) å argumentere i mot et slikt ståsted når det gjelder emosjonelle tilstander. I modellen hevder Meltzoff og Gopnik (1993) at spedbarnet allerede fra starten på livet har direkte introspektiv tilgang til egne emosjonelle tilstander, og at attribuering til andre skjer gjennom denne tilgangen til egne tilstander. Det kan derfor virke som om Gopnik (Meltzoff & Gopnik, 1993) ikke ser emosjoner som intensjonelle på lik linje med andre indre tilstander.

Kort oppsummering

Det synes altså å eksistere et utviklingspsykologisk perspektiv som i tråd med den kartesianske tradisjonen antar et medfødt og universelt selv. En slik antagelse finner vi blant annet hos tilhengerne av en primær intersubjektivistisk posisjon som er presentert ovenfor. En motsats til denne posisjonen hevder at det subjektive selvet er en utviklingsrelatert kapasitet som vokser frem gjennom tidlig omsorgrelasjon. Jeg har valgt å kalle denne motsatsen til den intersubjektivistiske posisjonen en *konstruksjonistisk* tilnærming til det subjektive selvet, da representanter for denne tilnærmingen ser selvet som en konstruert kapasitet heller enn en medfødt egenskap (Fonagy et al., 2007; Fonagy et al., 2002; Gergely & Watson, 1996; Gergely, 2002). I tråd med Dennett (1987) hevder dette konstruksjonistiske perspektivet at direkte tilgang til egne selvtilstander er en illusjon (Fonagy et al., 2007; Gergely & Watson,

1996). Før jeg går nærmere inn på beskrivelser av det konstruksjonistiske perspektivet velger jeg å presentere hva jeg anser å være et hovedtema i forhold til problemstillingen.

Forskjellige tilnærminger til emosjoner

Som nevnt i innledningen vil fokus for denne oppgaven være å undersøke hvordan en utviklingspsykologisk forståelse av ”jeget” kan belyses gjennom Antonio Damasio arbeider. Da emosjoner må sies å være et svært sentralt tema både i Damasio rammeverk og i det konstruksjonistiske perspektivet på det subjektive selvet, vil det være nyttig, slik jeg ser det, å ta et kort tilbakeblikk på hovedtendensene i forhold til synet på emosjoner i den psykologiske fagtradisjon.

De siste hundre årene synes det å ha vært en tendens til å holde emosjoner utenfor det vitenskapelige samfunn, noe som muligens kan forklares med behaviorismens inntreden tidlig på 1900-tallet. Heller ikke den kognitive revolusjon femti år senere bidro til å gjøre studiet av emosjoner mer populært i vitenskapelig sammenheng. I denne perioden var emosjoner mer eller mindre fraværende inne de fleste vitenskapelige fagområder, også innenfor psykologisk forskning.

Tomkins’ (1995, ref. i Fonagy et al., 2002) vektlegging av affekter som betydningsfulle for menneskelig atferd kan sies å representere et unntak i denne sammenheng. Tomkins’ elev Ekman (1992a) har gjennom sine forsøk demonstrert at emosjoner er universelle og kan gjenkjennes på tvers av kulturer gjennom ansiktsuttrykk. Ekman argumenterer for fem primære emosjoner, og at unike mønstre for hver enkelt av de fem emosjonene eksisterer i sentralnervesystemet. Videre hevder Ekman (1992a) at det er den raske igangsettelsen av emosjoner som forklarer hvorfor vi opplever dem som noe som skjer med oss i motsetning til at vi opplever å velge eller aktivere dem selv.

Kritikken av Ekman består primært av to tendenser. Den første kritikken dreier seg om hvordan vi kan vite at kategorien ”ansiktsuttrykk” er det primære ved emosjoner, og om ikke andre dimensjoner (som for eksempel spenningsnivå eller andre parametere) likegodt kan tenkes å utgjøre det primære eller grunnleggende ved emosjoner. Som det påpekes av Davidson (1992), er det ingen grunn til å anta at det finnes et likeverdige forhold mellom

emosjoner og deres uttrykk, det kan mye mulig eksistere variasjoner innenfor en og samme emosjon. Antropologen Schweder (1994, ref. i Fonagy et al., 2002) avviser Ekman's postulat om fem primære emosjoner. Schweder peker på at noen emosjoner vil mangle karakteristiske ansiktsuttrykk, og argumenterer for at vi heller bør forstå emosjoner som sammensatte narrative strukturer som gir individet mening til somatiske og affektive opplevelser. En slik tenkning impliserer antagelsen om at individuelle subjektive opplevelser "konstrueres" på basis av individets erfaringer, heller enn at emosjoner er noe som "skjer med oss". Ekman på sin side avviser subjektivitet som mulig vitenskapelig studium, da han hevder at man vet for lite om hvordan subjektivitet representeres i forhold til andre aspekter ved en emosjonell opplevelse (1992a).

Et annet perspektiv på emosjoner finner vi i den såkalte James-Lange teorien. Teorien har sitt navn etter William James og Carl Lange, og forklarer emosjoner som individets persepsjon av fysiologiske reaksjoner. Siden kritikken av denne teorien primært retter seg mot James' konseptualisering av emosjoner vil jeg begrense meg til å omtale hans bidrag i denne diskusjonen. Hovedkritikken mot James-Lange teorien har dreid seg om at den gir lite eller ingen vekt til mentale vurderinger av situasjoner som forårsaker emosjonen. Lazarus (1984) hevdet blant annet at det ikke finnes en affektiv opplevelse uten kognisjon. Antagelsen om at kognisjon bestemmer emosjoners natur ble en viktig del av tidlig kognitiv atferds terapi, men ble avvist av en rekke andre psykologer (Zajonc, 1984), som hevdet at det er fullt mulig å ha affekter uten medfølgende kognisjon.

Et avgjørende spørsmål ved denne debatten er naturligvis hva man legger i begrepet kognisjon. For eksempel ser Damasio (1994a) alt mentalt liv som fundert på emosjoner, og i den forstand emosjoner kan utgjøre representasjoner av tilstander er også emosjonelle tilstander kognisjon. Enkelte kritikere (Elster, 1999) hevder at Damasio's syn på følelser og emosjoner er det samme som William James presenterte for over hundre år siden. Selv om Damasio anerkjenner James' bidrag og på mange måter bygger sine egne synspunkter på James' tidligere innsikt, er han inneforstått med at James- Lange teorien også hadde noen svake punkter.

I følge Damasio (1994a, 2003) er det en svakhet ved teorien at den ikke presenterer en tilleggsmekanisme for generering av følelser som samsvarer med en kropp i emosjonell aktivert tilstand. For James er kroppen alltid involvert i denne prosessen. Dette ser Damasio

annerledes, i det han peker på at det finnes andre nevralt veier til kroppssansning enn hva James foreslo i sin tid. Selv om Damasio gir James støtte i at følelser i hovedsak er en gjenspeiling av endringer i kroppstilstand, peker han på at til og med i de mest normale situasjoner vil emosjonelle responser være rettet både mot kroppen og hjernen. Hjernene genererer store endringer i nevralt prosessering som igjen utgjør en hovedandel av hva vi oppfatter som følelser. Kroppen er ikke lenger eneste teater for emosjoner, og som følge av det er ikke kroppen den eneste kilde for følelser, som James kanskje ville foretrukket. Damasio foreslår at kilden til følelser også kan være en virtuell kilde, nemlig som representasjonen av kroppen (as if), heller enn den ”reelle” kroppen (as is).

Emosjoner som representasjoner

Damasios syn på emosjoner er basert på et nevrovitenskapelig rammeverk, primært utledet fra arbeidet om det visuelle systemet. Damasio (1999) antyder at mens det vi ser på som vanlig sansning, som syn, hørsel, lukt osv. korresponderer med tilstanden ute i verden, er emosjoner aktivisering av mentale mønstre som korresponderer til tilstanden i vår indre verden. Hvis vi for eksempel opplever en frykttilstand vil hjernen gjøre et opptak av denne tilstanden ut fra nevralt og hormonell feedback, og senere kunne bruke denne informasjonen for å tilpasse vår atferd til omgivelsene. Endring av kroppstilstand som korresponderer til emosjonen vi kaller frykt fører til mønstre av aktivisering i hjernen. Emosjoner er derfor kognitive representasjoner av kroppstilstander, og de er basert på det indre miljøet som informasjonskilde til hjernen, på samme måte som syn er informasjonskilde fra det eksterne miljøet ute i verden. Hvis vi tenker tilbake til Ekman (1992a) påstand om at den subjektive opplevelsen av affekter er umulig å studere, synes dette å være et syn som strider i mot Damasios forståelse av emosjoner som representasjoner på linje med sensoriske mønstre.

Damasio fastholder også et viktig skille mellom de emosjonene vi opplever tidlig i livet (primære emosjoner), og de emosjonene vi opplever som voksne (sekundære emosjoner). Slik jeg leser Damasio gjør han med dette et skille mellom tidlig og senere subjektivitet, som vi skal se er i tråd med et konstruksjonistisk perspektiv på det subjektive selv.

Hvordan passer Damasio syn på emosjoner i et psykodynamisk perspektiv?

Innenfor psykoanalytisk tradisjon peker man på diskrepansen mellom den begrensede oppmerksomheten affekter har fått teoretisk sett og den oppmerksomhet affekter får i klinisk sammenheng (Fonagy et al., 2002). At affektene har brukt litt tid på å tre frem i psykoanalytisk litteratur kan henge sammen med hvordan Freud forholdt seg til temaet gjennom sine arbeider. I følge psykoanalytiske teoretikere eksisterer det to hovedtendenser i Freuds syn på affekter, og disse to tendensene har ført til en diskusjon i forhold til forståelsen av affekt (Fonagy et al., 2002). Den første tendensen anser affekter som uttrykk for drifter. I følge denne tilnærmingen stammer affekter fra id, og er dermed utenfor bevissthet. Den andre tendensen ser affekter som signaler som i mer eller mindre grad er styrt av ego. Et slikt syn impliserer at affekter kan ses som bidrag til adaptiv funksjon for individet. Denne andre tilnærmingen til affekter har blitt utvidet gjennom innføringen av selvbegrepet og teorier om affektregulering, og den har gjennom påvirkning blant annet fra objektrelasjonsteori og utviklingsteori kanskje vært det mest anvendte perspektivet i forhold til affekter i psykoanalytisk tradisjon (Fonagy et al., 2002). På bakgrunn av slike nyere utvidelser har den andre tendensen blitt kritisert for å tilegne ego for mye kontroll i forhold til affekter og dermed overse det "rene" psykoanalytiske bidraget som ligger i den første tendensen, nemlig at det ubevisste (id) genererer affekter utenfor egos kontroll (Green, 1999).

Andre (Fonagy et al., 2002) mener at begge tendensene er viktige bidrag, og at det virker lite hensiktsmessig å skulle velge en av retningene som den eneste riktige forståelsen av affekter. Den første tendensen ser primært affekter som uten referanse til den ytre verden. Dette synet møter stadig kritikk fra tilhengere av andre perspektiver som forklarer affekter som reaksjoner på betingelser i den ytre verden. Slik jeg forstår Damasio vil han dele Freuds syn på affekter i det han ser dem både som fysiske og mentale; de oppstår inne i organismen, men er av psykisk betydning for individet. Damasio (1999b) skriver:

"I believe we can say that Freud's insights on the nature of affect are consonant with the most advanced contemporary neuroscience views. Emotion and feeling are operated in the brain, neurally speaking, in the manner everything else is operated neurally, and yet, emotion and feeling are distinctive on several counts: Emotions are genomically preset and largely innate; they have an indispensable ingredient (pleasure or displeasure); and there is a unique within-ness about them. I have proposed (without thinking of Freud but coincident with him)

that the body, real, and as represented in the brain, is the theater for emotions, and that feeling are largely read-outs of body changes “really” enacted in the body and “really” constructed in an “as-if” mode in body mapping brainstructures”.(s. 38-39)

Slik jeg leser Damasio (1994a) åpner han for en forståelse av at affekter er relatert både til den indre regulering av organismen så vel som til en integrering av selvet. Han demonstrerer hvordan reguleringsprosesser i organismen ikke nødvendigvis er bevisste, men at de også, på et annet plan, bidrar til nettopp dette. Denne forståelsen håper jeg blir tydeligere gjennom presentasjonen av hans arbeider i denne oppgaven.

Er emosjoner intensjoner?

Under presentasjonen av det intersubjektivistiske posisjonen ble det redegjort for hvordan tilhengere av et slikt perspektiv synes å gjøre et skille mellom emosjoner og mer tradisjonelle mentale tilstander (ønsker, antagelser osv.). Som vi skal se hevder det konstruksjonistiske perspektivet at emosjoner må ses som intensjonelle mentale tilstander på lik linje med andre mentale tilstander (Gergely og Watson, 1996). Emosjoner forstås i dette perspektivet som fullgode intensjoner vi attribuerer til andre for å forklare og predikere deres atferd. Som nevnt tidligere refererer intensjonalitet i denne konteksten til mentale tilstanders ”aboutness” (Dennett & Haugeland, 1987), det vil si at mentale tilstander er *om* noe. Derfor er en antagelse om en faktisk eller mulig tilstand ute i verden, mens et ønske er om en fremtidig tilstand. Emosjoner er også mentale holdninger som er ”om” en tilstand (Kari er trist fordi hun aldri leverte hovedoppgaven) og attribuering av den informasjonen til en person kan bidra til å forklare eller predikere denne personens atferd. Når man attribuerer en emosjon til noen attribuerer man også disposisjonell informasjon som er relatert mer til den affektive holdningen i seg selv enn hva holdningen er om. For eksempel å attribuere til Kari at ”Kari er trist fordi hun aldri leverte hovedoppgaven” tillater en å gjøre prediksjoner om Karis fremtidige atferd som er bare tilfeldig relatert til hva hennes tristhet er om (hun må studere et semester til). Den disposisjonelle informasjonen som emosjonen uttrykker spesifiserer at under gitte betingelser vil en person i en bestemt emosjonell tilstand med stor sannsynlighet oppføre seg på bestemte måter. Med andre ord vil den disposisjonelle informasjonen spesifisere et sett med potensiell tilstander som kan beskrives i form av ”hvis-så” påstander. Når vi attribuerer en emosjonstilstand til noen må vi kunne generere i det minste noen av

disse "hvis-så" tilstandene i vår egen mentale verden ellers vil vi ikke være i stand til å kunne trekke slutninger om noe vedrørende personens atferd.

Ovenfor ble det nevnt hvordan Gopnik (Gopnik, 1993; Meltzoff & Gopnik, 1993) synes å gjøre et skille mellom emosjoner og det vi kan kalle mer tradisjonelle intensjoner (for eksempel ønsker og antagelser) i det hun hevder individets introspektive tilgang til egne tilstander når det gjelder emosjoner, men ikke i forhold til intensjoner. Som en motsats til dette hevder det konstruksjonistiske perspektivet (Gergely & Watson, 1996) at emosjoner ikke bare er fullgode intensjoner på linje med de mer tradisjonelt anerkjente mentale tilstandene, emosjoner er også svært viktige intensjoner, i det de muligens er blant de første intensjonelle tilstandene individet attribuerer til selv og andre.

I følge Gergely og Watson (1996) er emosjoner likevel forskjellige fra andre mentale tilstander på interessante måter. For det første er emosjoner muligens lettere å slutte seg til hos en annen person fordi de ofte følges av tydelige affektive uttrykk (som ansiktsuttrykk, endring av stemmeleie). På samme måte synes det å ha en emosjon å involvere spesifikke og differensielle fysiologiske endringer så vel som en karakteristisk subjektiv følelsestilstand, som kan gjøre selvattribuering relativt enkel (Gergely & Watson). Dette forutsetter, slik jeg forstår Gergely og Watson (1996), at individet har lært kongruente emosjonstilstander gjennom adaptiv affektiv speiling. Påstanden om at emosjoner er primære intensjoner er slik jeg ser det helt i tråd med Damasio syn om at emosjoner danner fundamentet for alt mentalt liv i mennesket.

"Feelings of pain and pleasure or some quality between are at the bedrock of our minds"
(Damasio, 2003, s.3).

For Damasio er emosjoner også viktige intensjoner, og de er *om* to ting. De er om objektet som forårsaker emosjonen, og om kroppens tilstand. Det å ha en *subjektiv opplevelse* av en emosjon (som i følge Damasio er det å ha en følelse) innebærer at du er nødt til å ha en kropp som endres. Uten kroppen vil du ikke være i stand til å oppleve den bestemte emosjonen.

Slik jeg ser det er det noe usikkert hva filosofene (Dennett, 1987) ville mene om denne anvendelsen av intensjonalitet begrepet. Jeg vil anta at påstanden om emosjoner som primære intensjoner blir problematisk for Dennett (1987) og hans intensjonelle ståsted (The Intentional

Stance), idet en slik påstand bærer i seg antagelsen om at emosjoner anses som kilden til andre, mer tradisjonelle intensjoner. Dennett (1987) understreker at selv om vi kan predikere og forklare andres atferd gjennom å attribuere mentale tilstander til en agent, betyr ikke dette at de mentale tilstandene faktisk eksisterer. Å anta at noen intensjoner er mer opprinnelige enn andre er muligens det samme som å implisere at intensjoner virkelig eksisterer. I denne sammenheng er det kanskje tilstrekkelig å påpeke at Dennett (Dennett & Haugeland, 1987) anerkjenner emosjoner som intensjonelle tilstander.

Konstruksjonen av det subjektive selvet

Ovenfor har vi sett hvordan tilhengere av det konstruksjonistiske perspektivet, i motsetning til Gopnik (1993), ser emosjoner som intensjoner. Tilhengerne av et konstruksjonistisk perspektiv hevder at individets tilgang til emosjonelle tilstander ikke skiller seg fra individets tilgang til andre mentale tilstander, og hevder at forklaring av egne og andres indre emosjonelle tilstander er basert på attribuering ut fra atferd. Vi skal se at denne konstruksjonistiske tilnærmingen står i motsetning til den kartesianske doktrinen gjennom å hevde at direkte tilgang til selvtilstander er en illusjon, og at det intensjonelle ståsted ("The Intentional Stance") er den beste strategien mennesket kan anvende for å tolke tilstander i selv og andre. Den konstruksjonistiske tilnærmingen hevder å kunne forklare funn fra spedbarnsforskningen uten å måtte anta eksistensen av primær intersubjektivitet, dette vil jeg komme tilbake til, etter å ha redegjort for hvordan dette perspektivet hevder sitt intensjonelle ståsted.

Tilhengerne av et konstruksjonistisk perspektiv på det subjektive selvet anvender begrepet *mentalisering* om kapasiteten til å forestille seg mentale tilstander i seg selv og andre, og anser denne kapasiteten som avgjørende i utviklingen av et "Jeg" (Fonagy et al., 2007; Fonagy et al., 2002).

Hvordan kan vi forstå begrepet mentalisering?

Mentaliseringsbegrepet slik det benyttes av Fonagy og kolleger (Fonagy et al., 2002) kan defineres som en mental aktivitet der vi tolker egen og andres atferd ut fra underliggende intensjonelle mentale tilstander. En slik anvendelse av begrepet er i tråd med Daniel Dennetts

”Intentional Stance” (1987) som hevder at vi har like liten introspektiv tilgang til egne selvtilstander som vi har til andres selvtilstander.

Som nevnt i innledningen er intensjonelle mentale tilstander *om* noe. Når vi sier at menneskets mentale innhold innebærer intensjonalitet, eller er *om* noe, er denne påstanden knyttet til menneskets kapasitet til å representere. Mentale representasjoner, som for eksempel et ønske, representerer noe ”as being in a certain way” (Perner, 1991). Gjennom denne kapasiteten til å representere, kan vi nesten si at selvet løsner litt på sine bånd til virkeligheten (Allen, 2003). Vi kan for eksempel representere samme situasjon på mange måter, vi kan forestille oss hva andre føler og tenker, og undre oss over hvorfor de handler som de gjør. Mental fleksibilitet er et essensielt kjennetegn ved vår kapasitet til å representere.

Mentaliseringsbegrepet er et relativt nytt konsept i psykodynamisk litteratur, og presenteres med noe variert betydning av de forskjellige forfatterne. Lecours og Bouchard (1997) har definert begrepet noe annerledes enn Fonagy et al. (2002) i det de forstår mentalisering som en prosess der primære somatiske og motoriske spenninger omformes til mentalt innhold. Lecours og Bouchard (1997) beskriver fem nivåer av affektorganisering, der et lavt nivå av affektorganisering synes å innebære begrenset mentalisering. Sviktende mentalisering medfører at individet har begrenset mulighet til å representere følelsetilstander ved hjelp av ord og symboler, og en manglende kapasitet til å oppleve affekter som egne. Individet vil slik få en begrenset opplevelse av å være en agent i eget liv.

Med utgangspunkt i Lecours og Bouchards rammeverk beskriver Gullestad og Killingmo (2005) hvordan man i klinisk sammenheng vil kunne gjenkjenne manglende mentalisering eksempelvis i pasienter som spalter affekt fra tenkning gjennom et tørt og intellektualiserende språk, hvor det synes som om pasienten ikke greier å gi affektene et verbalisert uttrykk. Et annet eksempel som kan tyde på en midlertidig eller kronisk svikt i mentalisering er når pasienter kvitter seg med eller utløser affektiv spenning gjennom atferd, og utagerer (Gullestad & Killingmo, 2005).

Jeg synes jeg gjenkjenner fenomener beslektet med mentaliseringskonseptet slik det anvendes av Fonagy et al., (2002) hos andre psykodynamisk orienterte teoretikere, spesielt kanskje hos Winnicott (1971, ref. i Mitchell & Black, 1995) som betoner betydningen av omsorgsgivers psykologiske forståelse av spedbarnet i utviklingen av selvet. Winnicott var en av de første

psykodynamiske teoretikere som poengterte hvordan det psykologiske selvet utvikles gjennom barnets persepsjon av seg selv som intensjonell i den andres sinn. Vi skal se at dette er en tanke som går igjen i Fonagy og kollegers (Fonagy et al., 2007) teori om mentalisering og utviklingen av det subjektive selvet.

Jeg oppfatter mentaliseringsbegrepet slik det benyttes hos Fonagy et al. (2002) som et radikalt konsept i utviklingsteoretisk sammenheng, da det utelukker individets introspektive tilgang til egne tilstander. Jeg anser det derfor som nyttig å redegjøre ytterligere for enkelte uklare aspekter ved konseptet, særlig med tanke på at tilhengere av det konstruksjonistiske perspektivet ser utviklingen av mentalisering som avgjørende for det de kaller konstruksjonen av det subjektive selvet.

Uklarheter ved mentaliseringsbegrepet

Jeg har allerede nevnt hvordan mentalisering ofte beskrives av Fonagy et al. (2002) som en form for mental aktivitet hos individet. Allen (2003) peker på hvordan aktiviteten vi definerer som mentalisering ikke må forveksles med all mental aktivitet; vi mentaliserer om personer, ikke objekter. Når jeg behandler personer som objekter har jeg sluttet å mentalisere. Eller som Dennett (1987) kanskje ville hevdet; når jeg behandler personer som objekter har jeg forlatt ”The Intentional Stance” og inntatt ”The Physical Stance”. I følge Dennett er ikke dette en spesielt god strategi å velge i forhold til mennesker, da man mister muligheten til å gjøre effektive slutninger om deres atferd og handlinger ut fra underliggende mentale tilstander. Dette er kanskje en del av forklaringen på hvorfor noen individer oftere synes å havne i relasjonelle konflikter med andre; med begrenset kapasitet til å mentalisere vil en oftere ta ”the physical stance” ovenfor andre. Man vil forsøke å predikere og forklare andres atferd ut i fra deres eksistens som objekter, og ikke ut fra antagelser om indre tilstander.

Slik jeg oppfatter det kan det til tider være vanskelig å holde rede på hvordan mentaliseringskonseptet skal forstås, da litteraturen kan gi det inntrykk at mentalisering primært er en bevisst og reflekterende aktivitet. Operasjonaliseringen av mentaliseringsbegrepet har ført til konseptet ”reflective function”, som på norsk kalles refleksiv funksjon eller også reflekterende funksjon. Jeg vil anta at dette begrepet kan ha bidratt til ytterligere forvirring hos lesere da det kan gi assosiasjoner til begrepet

selvrefleksjon eller introspeksjon, som innebærer det selvrefleksive; menneskets bevisste betraktninger om seg selv.

Mentalisering og selvrefleksivitet

Løvlie Schibbye (2002) benytter for eksempel begrepet selvrefleksivitet når hun definerer menneskets evne til å være sitt eget objekt. Selvrefleksivitet gjør det mulig å betrakte og analysere egne opplevelser, å vite at de tilhører eget selv, ikke andres, og ikke minst det å uttrykke egne opplevelser i ord. Slik jeg leser Løvlie Schibbye innebærer selvrefleksivitet at individet har en umiddelbar og direkte tilgang til opplevelse av egne selvprosesser. Blant annet peker hun på hvordan selvrefleksivitet gjør det mulig å forestille seg, og å forstå den andres indre opplevelsesverden. For å utdype betydningen av selvrefleksivitet peker Løvlie Schibbye på at begrepet overlapper med Fonagy og kollegers (Fonagy og Target, 1996) mentaliseringskonsept, og at hun i den sammenheng forstår mentalisering som individets evne til å vite om egne og andres indre mentale tilstander. Det er noe uklart for meg hva Løvlie Schibbye (2002) legger i det å *vite om* egne og andres tilstander (s. 85), da hun ikke utdyper dette nærmere. På tross av at Løvlie Schibbyes konsept om selvrefleksivitet har mange fellestrekk med begrepet mentalisering vil jeg likevel påstå at konseptet skiller seg fra Fonagy og kollegers (Fonagy et al., 2007) mentaliseringsbegrep da det, slik jeg leser det, ikke innebærer individets direkte tilgang til egne selvprosesser.

Tvert om understreker Fonagy og Target (1997) hvordan mentalisering eller refleksiv funksjon ikke må forveksles med introspeksjon. Introspeksjon defineres typisk som selvgranskning eller selvobservasjon, og anses som en viljestyrt og bevisst kognitiv aktivitet. I følge Fonagy og Target (1997) er introspeksjon forskjellig fra mentalisering, en aktivitet forfatterne definerer som en automatisk prosedyre som settes i gang ubevisst når vi forsøker å tolke og forklare menneskelig atferd. Denne automatiske prosedyren ses på som en overlært evne, det vi kan kalle taus kunnskap. Slike automatiske attribueringer kan være systematisk villedende og i tillegg vanskeligere å korrigere enn hva bevisste feilattribueringer vil være. Slik jeg forstår mentalisering eller refleksiv funksjon innebærer denne kapasiteten ikke at individet kan vite om eller ha direkte tilgang til sine egne indre tilstander. Derimot forstår jeg mentalisering som en prosedural, mental aktivitet i den forstand at den vekkes automatisk i

mennesket (eller ikke) slik at vi kan gjøre andres (og egen) atferd forståelig, men da ut fra attribuering av mentale tilstander og ikke på bakgrunn av en direkte tilgang.

I følge Allen (2003) er det hensiktsmessig å skille mellom implisitt mentalisering og eksplisitt mentalisering. Å mentalisere eksplisitt er i følge Allen en relativt bevisst og refleksiv prosess. Vi mentaliserer eksplisitt når vi bevisst undrer oss over hva som foregår i en annen persons indre verden, eller når vi undrer oss over hva som foregår i vårt eget indre for den saks skyld. Implisitt mentalisering beskrives som en relativt ubevisst prosedural og ikke-refleksiv prosess. Vi mentaliserer implisitt når vi intuitivt og ikke-verbalt viser medfølelse for en annen, og speiler den andres emosjonelle tilstand. Vi mentaliserer også implisitt når vi er emosjonelt engasjert i samspill med andre mennesker. Distinksjonen mellom implisitt og eksplisitt mentalisering er ikke uproblematisk, og den bør kanskje best forstås som beskrivelsen av et kontinuum heller enn to distinkte kategorier av mental aktivitet (Allen, 2003). En liten, men ikke ubetydelig detalj i forhold til mentalisering er å klargjøre hvordan eksplisitt mentalisering kan beskrives som en bevisst og refleksiv prosess, ikke er det samme som introspeksjon der man antar direkte bevisst tilgang til selvopplevelser. Slik jeg forstår anvendelsen av mentaliseringsbegrepet i det konstruksjonistiske perspektivet innebærer mentalisering kun det å attribuere mentale tilstander til selv eller andre for å forklare eller predikere atferd, det innebærer ikke direkte tilgang til verken egne eller andres mentale tilstander.

Mentaliseringsbegrepet har en viktig plass i en konstruksjonistisk tilnærming til det subjektive selvet, da man antar at opplevelsen av seg selv som agent vil springe ut fra en kapasitet til å forstå egen og andres atferd på bakgrunn av mentale tilstander. Da man i dette perspektivet anser kapasiteten som utviklet gjennom relasjonelle erfaringer, vil individuelle forskjeller i mentalisering slik jeg forstår det, bety individuelle forskjeller i subjektive selvopplevelser og individets tilgang på slike. Utviklingsmessige forskjeller i mentalisering vil med andre ord kunne gi individuelle forskjeller i konstruksjonen av et "jeg".

”Jeget” som konstruert kapasitet

Vi har sett hvordan det intersubjektivistiske perspektivet har tolket data fra en rekke spedbarnsstudier som støtte for antagelsen om et medfødt og introspektivt selv med tilgang til en rekke differensierte indre tilstander. Den konstruksjonistiske tilnærmingen deler ikke intersubjektivistenes antagelse om at bevisst tilgang til differensierte emosjoner er til stede hos spedbarnet allerede i de første levemånedene. Derimot hevder tilhengerne av den konstruksjonistiske tendensen at det finnes flere plausible alternativer til de intersubjektivistiske tolkningene av data fra spedbarnsstudier. I følge den konstruksjonistiske tilnærmingen er det ubegrunnet å anta tilstedeværelsen av en medfødt kapasitet for attribuering av intersubjektive tilstander til den andre, når andre veldokumenterte kognitive og perseptuelle kapasiteter hos barnet kan forklare den tidlige samspillstrukturen (Gergely, 2002; Gergely & Watson, 1996).

Blant annet hevder Gergely (2002) at antagelsen om primær intersubjektivitet bygger på feiltolkninger av spedbarnsstudier som følge av den kartesianske tendensen. Gergely (2002) peker på hvordan funn som har blitt brukt til å støtte hypotesen om primær intersubjektivitet kan forklares like godt uten å anta et medfødt ”jeg” hos spedbarnet. For det første kan spedbarnets medfødte sensitivitet for tidlig samspill tenkes å etablere og opprettholde nærhet til omsorgsgiver, da slik atferd virker forsterkende på den voksne. Denne antagelsen bygger på tilknytningsteori og er en viktig del av den konstruksjonistiske tilnærmingen til utviklingen av det subjektive selvet.

Tilknytningstradisjonen har sitt utspring i Bowlbys (1969) postulat om en medfødt og universell tilknytningsatferd hos menneskebarnet som øker sannsynligheten for overlevelse. Omsorgsgivers sensitive og varme respons på barnets nærhetssøkende atferd vil gjøre at barnet opplever omsorgsgiver som en trygg base, noe som gir barnet mulighet til å utforske omgivelser og andre relasjoner. I et slikt perspektiv er trygg tilknytning avgjørende for barnets utvikling av et integrert selv. Et barn som ikke kan forholde seg til omsorgsgiver som en konsistent, forutsigbar og trygg base vil derimot ha begrensede muligheter for utviklingen av et selv gjennom selvoplevelser, fordi barnet oppfatter trusselen om tap av tilknytning som overhengende.

I det konstruksjonistiske perspektivet antar man en sammenheng mellom tilknytning og mentaliseringskapasitet hos individet, idet man hevder at mentalisering utvikles (eller ikke) i spedbarnets tidlige sosiale relasjoner. I følge konstruksjonistene (Fonagy et al. 2002) er ingen spedbarn født med kapasitet til å regulere egen emosjonelle reaksjoner. I tråd med tilknytningsteori antar dette perspektivet at et affektregulerende system vil utvikle seg når spedbarnets signaler om endret tilstand forstås og responderes på av omsorgsgiver. I en slik relasjon vil spedbarnet erfare hvordan fysiologisk spenning i nærvær av omsorgsgiver ikke fører til disorganisering, men at omsorgspersonen gjennom sensitive responser på spedbarnets affektuttrykk hjelper det til å gjenfinne likevekten. Konstruksjonistene tenker seg at omsorgsgivers kapasitet til å observere de skiftende endringene i barnets tilstander er avgjørende i utviklingen av mentalisering. Omsorgsgivers oppfatning av barnet som intensjonelt danner grunnlag for sensitiv omsorgsferd og dermed utvikling av trygg tilknytning hos barnet.

Det er ikke plass til å ta med omfattende redegjørelser for de forskjellige tilknytningsmønstrenes betydning for utvikling av mentalisering her i denne oppgaven, jeg vil bare kort nevne at konstruksjonistene ser for seg at såkalt trygg tilknytning vil føre til at barnet føler seg trygg på å attribuere mentale tilstander til andre for å gjøre atferd forståelig, og dermed fasiliterer utviklingen av slik kapasitet. Et barn med utrygt tilknytningsmønster vil derimot unngå å fokusere på andres mentale tilstander da disse kan være overveldende eller skremmende for barnet å skulle forholde seg til. En kan for eksempel tenke seg at barn som mishandles av omsorgsgiver vil oppleve det som vanskelig, om ikke umulig, å skulle attribuere intensjoner til den voksne ut fra den atferden (overgrep) barnet er offer for.

Som vi ser vil altså alternative tilnærminger kunne redegjøre for evidens fra spedbarnsforskningen, uten at man behøver å anta primær intersubjektivitet. I tillegg til de tilknytningsteoretiske aspektene som ble nevnt ovenfor peker det konstruksjonistiske perspektivet også på muligheten for at spedbarnets opplevelse av kausal kapasitet utvikles i den grad barnet opplever kontingent kontroll av omsorgsgiver atferd som blir beskrevet i noen av forsøkene (Gergely, 2002). Hva som ligger i at barnet opplever kontingent kontroll vil bli beskrevet nærmere gjennom presentasjonen av Gergely og Watsons modell (1996) om spedbarnets læring av emosjoner litt senere i oppgaven.

I følge det konstruksjonistiske perspektivet er en viktig funksjon ved tidlig affektivt samspill at det etablerer og opprettholder et miljø der barnet ”lærer” om emosjonelle tilstander hos seg selv gjennom såkalt sosial ”biofeedback” (Gergely & Watson, 1996), og at det slik kan etableres sekundære representasjoner av egne primære emosjonstilstander hos barnet. Gergely (2002) konkluderer med at det ikke finnes evidens til støtte for den intersubjektivistiske posisjonen som hevder at tidlig samspill innebærer spedbarnets direkte og introspektive tilgang til egne differensierte, mentale tilstander. På samme måte er det heller ingen evidens for antagelsen om at spedbarn attribuerer tilsvarende subjektive indre tilstander til andre. Gergelys (2002) påstander blir støttet av blant andre Colombo et al. (1990, ref. i Gergely & Watson, 1996), som peker på at det praktisk talt ikke finnes evidens i spedbarnslitteraturen som direkte gir støtte til en kartesiansk tilnærming til selvet. I en serie av eksperimenter har disse forfatterne vist at 6 og ni måneder gamle barn benytter seg i størst grad av eksteroseptive stimuli som ”cues” i læringsprosesser.

Forskjellige tilnærminger til spedbarnets tidligste orientering; orienteringen imot det indre

Spedbarnets orientering mot det indre har vært en gjenganger i psykodynamisk litteratur. For eksempel mente Freud at menneskebarnet er født i konflikt med sine omgivelser (Mitchell & Black, 1995), og at det nyfødte barnet primært er orientert mot sitt indre. På lignende måte beskriver Margaret Mahler (ref. i St. Clair, 1995) spedbarnets første levemåned som en autistisk fase (normal autism) der barnet antas å være i en tilstand hvor det psykologiske systemet beskrives som lukket for ytre stimuli. Mahler brukte bildet av et fugleegg som modell for dette lukkede systemet. I denne tidlige fasen er spedbarnet ikke i stand til å differensiere mellom sine egne forsøk på å redusere spenning, og morens handlinger for å redusere sult og andre behov. Etter hvert vil spedbarnet gradvis merke at tilfredsstillende av behov ikke kan oppfylles innenifra, men at noe utenfor det selv fyller denne oppgaven. I følge Mahlers modell slår det autistiske skallet sprekker i spedbarnets andre levemåned, og utviklingen av en annen form for psykologisk membran finner sted. Dette betegnes som starten på ”normal symbiose”, en fase der spedbarnet fungerer som om mor og barn er ett og samme system. Spedbarnet trekkes mot en økt sensorisk fornemmelse av omgivelsene. Det skjer en endring i fra barnets orientering mot det indre, der opplevelsen av spenning utløses gjennom urinering, avføring osv., til barnets orientering utover gjennom sanseopplevelser i form av berøring, syn og hørsel. Den første orienteringen mot livet utenfor mors mage er

knyttet til stimuli som gir velbehag versus stimuli som gir ubehag. Selv om Mahler synes å betone de konstitusjonelle faktorene i barnets psykologiske utvikling er det verdt å nevne at hun i denne sammenheng også vektla viktigheten av miljøet. I følge Mahler (1968, ref. i Mitchell & Black, 1995) trenger spedbarnet den speilende mor som referanseramme ("mirroring frame of reference") for funksjonell psykologisk utvikling.

Melanie Klein blir beskrevet som en brobygger mellom Freud og moderne objekt relasjonsteoretikere med tanke på hvordan hun formulerer sitt syn på det nyfødte barnet (Mitchell & Black, 1995). I motsetning til Freud, så Klein spedbarnet som født med et impulsapparat tilpasset omgivelsene det fødes inn i. Likevel antok Klein at spedbarnet opplevde verden som et ugjestmildt og skremmende sted å være. I følge Klein vil spedbarnets instinkter generere omfattende psykisk smerte for barnet. Denne smerten kan organiseres og tåles av individet gitt visse fordelaktige betingelser under oppveksten.

Winnicott var elev av Klein, men hans senere arbeider skiller seg fra Kleins på noen viktige områder. Winnicott (1971, ref. i Mitchell & Black, 1995) beskriver spedbarnets tilstand som uintegrert, og antyder slik at spedbarnets primære opplevelsestilstand kan være frakoblet uten å være fragmentert. Videre beskriver han spedbarnets tilstand som diffus, uten å være skremmende, slik Klein hevdet. Winnicott så kvaliteten på spedbarnets første opplevelser som avgjørende for videre utvikling, og understreker betydningen av mors sensitivitet i relasjon til spedbarnet i utviklingen av et selv som meningsfylt sentrum for individets opplevelser. I forhold til Winnicotts tanker om selvet, er dette et begrep som ikke uten videre kan sidestilles med selvet slik det brukes i denne oppgaven. Likevel synes Winnicotts antagelser om omsorgsrelasjonens betydning for utvikling av meningsfylte selvtilstander å ha enkelte likhetstrekk med det konstruksjonistiske perspektivet. Winnicott utviklet sitt kliniske fokus til å omhandle psykopatologi der subjektivitet synes forstyrret og hvor individet ikke opplever å være eier av egne selvopplevelser. Utvikling av slik psykopatologi, et falskt selv, (false self) forklarte Winnicott med omsorgsgivers innsensitivitet i tidlig samspill. Slike tanker finner jeg igjen i den konstruksjonistiske tilnærmingen til det subjektive selvet som ser omsorgsgivers sensitive atferd som avgjørende for utvikling av subjektivitet.

Spedbarnets orientering mot eksterne stimuli

I følge den konstruksjonistiske tilnærmingen (Gergely & Watson, 1996) er det på tide å forlate den klassiske antagelsen om at spedbarnets tilstand i utgangspunktet er dominert av indre stimuli. Tilhengere av den konstruksjonistiske posisjonen (Fonagy et al., 2002; Gergely & Watson, 1996) hevder at spedbarnets perseptuelle system fra starten på livet er rettet mot den ytre verden, og danner representasjoner primært ut fra eksterne stimuli. Videre hevder de at indre "cues" eller signaler som aktiveres når spedbarnet er i og uttrykker en emosjonstilstand ikke kan oppfattes bevisst av spedbarnet, eller i det minste at tilstandene ikke er gruppert kategorisk på en måte som gjør dem perseptuelt tilgjengelige som distinkte selvtilstander. Man avviser ikke tilstedeværelsen av primære emosjoner, men antar at slike tilstander er representert i implisitt form som prosedural kunnskap (automatiske reaksjoner) og at de i utgangspunktet derfor ikke er tilgjengelige for spedbarnet. En sentral påstand i dette perspektivet blir at disposisjonelt innhold av emosjoner må læres gjennom samspill med andre før det kan bli tilgjengelig for barnet.

Oppsummert kan vi si at i motsetning til det kartesianske perspektivet hevder tilhengerne av en konstruksjonistisk tilnærming (Fonagy et al., 2007; Fonagy et al., 2002; Gergely, 2002; Gergely & Watson, 1996) at "jeget" ikke er en medfødt universell egenskap, men at det subjektive selvet konstrueres i tidlig omsorgsrelasjon gjennom læring av emosjonelle tilstander.

I følge Fonagy et al. (2007) vil evnen til å gi subjektiv mening til psykologiske opplevelser bli mulig gjennom en forståelse av at egen og andres atferd er drevet av underliggende mentale tilstander. Mentalisering utvikles i relasjonen mellom spedbarn og omsorgsgiver gjennom tidlig affektiv speiling, der spedbarnet vil kunne lære om emosjoner og slik etter hvert kunne utvikle differensierte selvtilstander. Slik jeg leser dette kan man si at barnet utvikler differensierte selvtilstander eller et "jeg" hvis omsorgsgiver forholder seg til barnet som et individ med intensjonalitet. Mentalisering forstås altså som en viktig kapasitet fordi den gir individet forståelsen av at andres og egen atferd kan forklares av intensjonelle tilstander. Det som er litt uklart for meg i denne sammenheng er hvordan mentalisering bidrar til det subjektive aspektet ved selvet som gjør "jeg" til agent og eier av opplevelse. Dette vil jeg komme tilbake til noe senere i oppgaven.

Ovenfor har det blitt redegjort for to ulike trender innenfor synet på det subjektive selvet som jeg har knyttet til to forskjellige historisk filosofiske tradisjoner. I neste avsnitt vil jeg introdusere Damasio arbeider om emosjoner om det subjektive selvet og undersøke hvordan denne litteraturen kan bidra til å belyse en utviklingspsykologisk forståelse av James' "jeg" aspekt ved selvet. Nedenfor vil jeg forsøke å vise hvordan jeg mener Damasio gir støtte til en konstruksjonistisk forståelse av det subjektive selvet som en individuell og erfaringsbasert kapasitet gjennom sin hypotese om somatiske markører.

Kan Damasio rammeverk gi støtte til antagelsen om "jeget" som en individuell og erfaringsbasert kapasitet?

Den nevrobiologiske forskeren og teoretikeren Antonio Damasio står i en tradisjon som utfordrer den kartesianske tradisjonen i synet på "jeget". I sin bok "Descartes' error" framholder han at den kartesianske splitten mellom kropp og sjel gjennomsyrrer en moderne forståelse av selvet, og han etterlyser en endring i perspektiv gjennom å hevde at det subjektive selvet må forstås som fundert og forankret i prosessene som finner sted i individets levende organisme.

Det er ingen ny tanke at *kroppen* er viktig for menneskets opplevelse av et selv. Vi finner liknende ideer hos filosofer som Nietzsche, Spinoza, og Aristoteles. Det interessante i forhold til denne oppgaven er hvordan Damasio's førstehåndskunnskap om hjernens prosessering av emosjoner og følelser synes å gi støtte til en konstruksjonistisk tilnærming til det subjektive selvet, og slik jeg ser det, også kan gi økt forståelse til aspekter ved det konstruksjonistiske perspektivet jeg mener er lite belyst.

Jeg kommer til å redegjøre for to hovedtemaer i Damasio's litteratur, da jeg anser begge som relevante for problemstillingen og som nært forbundet med hverandre. Først vil jeg presentere Damasio's syn på emosjoners rolle i sosial og mellommenneskelig atferd. Med dette som bakteppe vil jeg etter hvert redegjøre for hans nevrobiologiske modell av det subjektive selvet. De teoretiske poengene vil jeg forsøke å illustrere gjennom relevante studier av pasienter med forskjellige nevrologiske tilstander.

Damasio og de somatiske markørene

For Damasio (1999) er emosjoner et evolusjonsmessig ”redskap” som har sikret organsimens overlevelse i møte med omgivelsene gjennom lang tid, og som etter hvert har utviklet seg til et fundament for atferd og kognisjon. Lenge før fornemmelsen av et subjektivt selv fantes i noen organisme fantes det responser som ligner det vi i dag kaller emosjoner hos mennesker. Enkle, hjerneløse organismer vil trekke seg sammen i møte med en trussel og folde seg ut i vennlige omgivelser, ikke ulikt hvordan emosjoner er med på å forme menneskelig atferd. I følge Damasio gjør emosjoner i tillegg noe helt unikt; de skaper den subjektive fornemmelsen av et selv i mennesket.

I sin første bok ”Descartes’ Error” (Damasio, 1994) avviser Damasio den filosofiske antagelsen om at fornuften må holdes ren for emosjoner. Han hevder at emosjoner, sett fra et neurofysiologisk perspektiv, er grunnlaget for alt mentalt liv, inkludert det vi kaller fornuft. Han ser rasjonalitet som formet og modulert av kroppens signaler, og betyr derfor at kroppen utgjør fundamentet for den menneskelige forstand.

Dette argumenterer han blant annet for i den såkalte ”Somatic Marker Hypothesis” som presenteres i ”Descartes’ Error” (1994). Damasio utviklet denne hypotesen med bakgrunn i sine observasjoner av neurologiske pasienter med fokale skader i prefrontale områder. Damasio bet seg merke i at pasienter med ventromediale prefrontale skader fremstår med alvorlige svekkelser i sosial bedømmelsesevne, på tross av intakte intellektuelle evner (Damasio, 1994, 1996). Samtidig viser disse pasientene en signifikant begrenset evne til å uttrykke emosjoner og oppleve følelser i situasjoner sammenlignet med premorbid tilstand. Før hjerneskade kan slike pasienter bli beskrevet som intelligente, kreative og sosialt veltilpassede; etter skade utvikler de et egenartig mønster av avvikende bedømmelsesevne, som er mest fremtredende på det sosiale og personlige plan. Slike pasienter har vansker med å planlegge hverdagslige aktiviteter, og med å velge passende venner og partnere. Beslutningene disse personene foretar seg er ikke lenger personlig fordelaktige, deres sosiale atferd er påviselig avvikende fra premorbid atferdsmønster, og medfører ofte problemer på relasjonelt plan. Pasientenes intellekt forblir normalt. Læring, hukommelse, språk og resonnering forblir uendret, det samme gjelder oppmerksomhet og arbeidsminne (Damasio, 1996). Interessant nok viser forsøk (Saver & Damasio, 1991, ref. i Damasio, 1994a) at også

pasientenes sosiale kunnskapsbase forblir inntakt, noe som står i skarp kontrast til den manglende sosiale kompetanse disse pasientene viser i det virkelige liv.

I ”Descartes’ Error” illustreres dette etter min oppfatning godt gjennom en av Damasio pasienter kjent som Elliot, som grunnet en voksende tumor fikk fjernet deler av prefrontal cortex under et kirurgisk inngrep. Elliots skade var begrenset til prefrontale områder, hovedsakelig til høyre ventromediale sektor, og operasjonen var svært vellykket på alle måter. Ingenting tydet på intellektuelle vansker etter operasjonen, og Elliots IQ-skåre etter inngrepet lå i øvre normalområde. Problemet var Elliots endrede personlighet: Elliot var ikke lenger Elliot. Personen som før operasjonen hadde vært en vellykket forretningsmann, stabil familiefar og et forbilde for venner og kolleger, var nå blitt en upålitelig og uforutsigbar mann som etter hvert skulle miste både jobb og familie. Kanskje kommenterte han sitt livs paradoks best selv da han etter å ha skåret over gjennomsnittlig på en rekke tester, inkludert moralsk bedømming og prediksjon av sosiale konsekvenser, uttalte følgende: ”And after all this, I still wouldn’t know what to do!” (Damasio, 1994, s. 49). Elliot hadde fullstendig rett. På tross av en intakt kunnskapsbase og gode intellektuelle evner var han ute av stand til å gjøre hensiktsmessige beslutninger i hverdagen.

Pasienter med avgrensede ventromediale prefrontale skader presterer altså normalt på en rekke forskjellige nevrologiske tester, og fremstår ofte som intellektuelt velfungerende. Problemene viser seg derimot som en gjennomgående svikt i evnen til å gjøre hensiktsmessige valg og bedømmelser på det sosiale og relasjonelle plan. Damasio (1994a) forklarer dette med at man i forsøkene kun måler pasientens *tilgang* til lagret sosial kunnskap, man måler ikke selve prosessen der pasienten foretar et valg eller gjør en bedømmelse. Man måler med andre ord ikke prosessene som anvendes i det virkelige liv, der man må foreta umiddelbare valg eller avgjørelser som står i relasjon til andre individers responser der og da. Defektene hos Elliot og pasienter med lignende skader synes altså ikke å være relatert til mangel på sosial kunnskap eller manglende tilgang til slik kunnskap, men å være relatert til *responsseleksjonen* i sosial bedømming.

I fravær av andre kognitive forstyrrelser som kan forklare de fremtredende defektene i bedømmelsesevne utviklet Damasio (1994a) en hypotese om at defekter i emosjoner og følelser, som er fremtredende hos disse pasientene, vil spille en viktig rolle i den patologiske prosessen. Damasio ser emosjoners uttrykk primært som endringer av kroppens tilstand, og

antar at emosjoner fører til endringer i hjernens representasjoner av kroppens tilstand. I følge Damasio (Damasio, 1994; Damasio, 1996) utgjør strukturer i ventromediale prefrontal cortex substrat for læring av assosiasjoner mellom visse situasjoner og emosjonelle tilstander som vanligvis assosieres med den klassen av situasjoner i individet fra tidligere erfaringer. Den ventromediale sektor er, i følge Damasio's hypotese, lagringsstedet for forbindelser mellom bestemte betingelser eller situasjoner, og emosjonen som tidligere har blitt paret med situasjonen i individets tidligere erfaring. Forbindelsene er *disposisjonelle* i den forstand at de ikke eksplisitt lagrer representasjonen av fakta fra tidligere situasjoner eller emosjonell tilstand, men holder potensialet for å reaktivere en emosjon ved å virke på kortikale eller subkortikale strukturer (Damasio, 1996).

Ventromedial prefrontal korteks antas å utgjøre et slags *minne* mellom visse aspekter ved en situasjon, og disposisjonen for den type emosjon som gjennom tidligere erfaring har blitt assosiert med den situasjonen. Følelsen av et slikt minne er hva Damasio (1994; Damasio, 1996) kaller en somatisk markør. Han bruker termen somatisk fordi følelsen handler om kroppen; de somatiske markørene er hukommelsen om at kroppen har blitt endret.

De somatiske markørene er hva vi i dagligspråket ville kalle "magefølelse". Somatiske markører er følelsen av hva vi assosierer med visse aspekter ved for eksempel en situasjon, hendelse eller person; de er altså minner om tidligere emosjonelle erfaringer. Somatiske markører vil i følge Damasio (1994a) sannsynligvis øke nøyaktigheten ved bedømmelsesprosesser, mens fraværet av markører vil redusere dem. En somatisk markør virker som en varselampe: den beskytter individet mot handlinger eller situasjoner som tidligere har vært assosiert med ubehag av organismen.

Følelser som kognisjon

Damasio's hypotese står i sterk kontrast til det tradisjonelle, kognitive perspektivet der emosjoner og følelser hører hjemme i hjernens "underetasje", de subkortikale strukturer, mens de viktige sakene, "ren" kognisjon, foregår i neokorteks. Damasio (1994a) peker på hvordan emosjoner spilles ut både i subkortikale og neokortikale strukturer, og at følelser er mentale representasjoner på lik linje med andre mentale mønstre; følelser er også kognisjon. Damasio's fortrinn er at han underbygger all teori med evidens fra sin forskning på emosjoner. Damasio

anerkjenner at følelser er annerledes sammenlignet med for eksempel den mentale representasjonen av et visuelt objekt, men det som gjør dem annerledes er først og fremst at de er om kroppen; at de tilbyr oss kognisjonen *om* organismens tilstand:

“Feelings offers us a glimpse of what goes on in the flesh” (Damasio, 1994, s.159)

Slik jeg forstår Damasio er hensiktsmessig sosial atferd avhengig av at kroppen informerer oss om tidligere emosjonelle erfaringer ved forskjellige situasjoner. I forlengelsen av dette forstår jeg han også dit hen at våre individuelle erfaringer vil gi hver og en av oss et unikt sett med somatiske markører, fordi de er konstruert ut fra hukommelsen om at kroppen har blitt endret. Jeg vil si Damasio (1994a) langt på vei implisitt antyder den individuelle ”konstruksjonen” av det subjektive selvet i denne hypotesen. Dette blir kanskje tydeligere i hans modell om selvet, der han hevder at kognisjonen om at kroppen er blitt endret gir opphav til fornemmelsen av et subjektivt selv. Denne modellen vil bli presentert noe senere i oppgaven.

På samme måte som Damasio hevder tilhengerne av det konstruksjonistiske perspektivet at hensiktsmessig sosial atferd utvikles gjennom læring av emosjoner. I følge Gergely og kolleger (Gergely & Watson, 1996) lærer spedbarn om sine emosjonelle tilstander gjennom omsorgsgivers affektive atferd i tidlig samspill, og denne kunnskapen bidrar til konstruksjonen av et subjektivt selv (Fonagy et al., 2007).

Affektiv speiling i konstruksjonen av det subjektive selvet

En rekke spedbarnsforskere (Stern, 1985; Trevarthen, 1979) har introdusert såkalt ”affektiv speiling” som et sentralt trekk ved omsorgsgivers affektregulerende samspill i løpet av det første leveåret. I forsøk har det blitt demonstrert at mødre reagerer med forskjellige ansiktsuttrykk til spedbarnets emosjonsuttrykk, og at de oftere imiterer spedbarnets kategoriske emosjonsuttrykk enn å bruke mer vanlige, nøytrale ansiktsbevegelser. Ved studier av samspill mellom deprimerte mødre og deres spedbarn har man funnet en nedgang i antall kontingente affektive interaksjoner og flere negative affektuttrykk fra mors side sammenlignet med kontroll grupper (Tronick, 1989). Videre har man funnet at affektive responser og senere tilknytningsmønster hos slike spedbarn er relatert til deres deprimerte mødres affekt og atferd

(Tronick, 1989). Slike og lignende funn synes å støtte psykodynamisk orientert teori som lenge har sett affektiv speiling som en viktig faktor i tidlig personlighetsutvikling (Winnicott, 1967, ref. i Fonagy et al., 2002). Det eksisterer likevel ingen enighet i forhold til hvilke mekanismer som kan tenkes å være involvert i en slik prosess.

I motsetning til det kartesianske perspektivet, som antar at barnet finner sitt medfødte selv ved å vende seg innover gjennom introspeksjon, kan vi si at det konstruksjonistiske perspektivet hevder at barnet finner sitt selv i den andre. Som beskrevet tidligere i oppgaven hevder den konstruksjonistiske tilnærmingen at spedbarnets indre tilstander og eventuelle endringer i indre tilstandene i utgangspunktet ikke er tilgjengelige for spedbarnet. Man tenker seg at dette gjelder både for indre fysiologiske "cues" (fra innvoller og andre indre organer), og for proprioepsjon (kroppssansning) ved emosjonelt atferdsuttrykk (som for eksempel endring av ansiktsuttrykk, knyttede never osv.). Et sentralt aspekt i det konstruksjonistiske perspektivet er at signaler eller "cues" om indre tilstander først blir tilgjengelige for spedbarnet etter en "læringsperiode" i omsorgsrelasjonen. I Gergely og Watsons modell ("social biofeedback model", 1996) som presenteres nedenfor blir dette aspektet ved utviklingen av selvet belyst.

Hvordan lærer spedbarnet om emosjoner?

Gergely og Watson (1996) har utviklet en teori om omsorgsgivers affekt speiling der de søker å belyse forståelsen av hvordan spedbarnet kan sies å "lære" om emosjoner og selvet gjennom samspill med omsorgsgiver. Gergely og Watson (1996) bygger på hypotesen om at spedbarnets perseptuelle system i begynnelsen er innstilt slik at det er tilgjengelig hovedsakelig for ytre stimuli og bygger representasjoner primært på basis av slike ytre (eksteroseptive) stimuli. Dette innebærer at de indre "cues" eller stimuli som aktiveres når spedbarnet er i og uttrykker en emosjonstilstand ikke oppfattes bevisst av spedbarnet. I det minste vil disse indre signalene ("cues") ikke bli gruppert kategorisk på en slik måte at de vil utgjøre en distinkt emosjonstilstand. Hvordan blir spedbarnet i stand til å utvikle bevissthet om distinkte emosjonstilstander?

Spedbarnets preferanse for kontingente relasjoner

En rekke studier har vist at spedbarn er svært sensitive i forhold til kontingente relasjoner mellom egne fysiske responser og påfølgende konsekvenser (Bahrick & Watson, 1985). Kontingente relasjoner kjennetegnes typisk ved at de representerer et potensial for at hendelser kan skje. Kontingent atferd er demonstrert i studier av to måneder gamle spedbarn som øker sparkefrekvensen når atferden resulterer i en kontingent hendelse. Spedbarna vil ikke øke sparkefrekvens når de opplever en lignende, men ikke-kontingent konsekvens (Watson, 1972). I tillegg har studier av spedbarns preferanse for kontingente relasjoner demonstrert at erfaring med et visst antall slike kontingente hendelser fremkalte positive affektuttrykk hos barna (Gergely, 2002). Videre demonstrerer en rekke studier at spedbarn under tre måneders alder vil foretrekke perfekt kontingente responser (Bahrick & Watson, 1985; Schmuckler, 1996, ref. i Fonagy et al., 2002), mens spedbarn i fire-fem måneders alder vil foretrekke nesten-perfekte kontingente responser fremfor helt perfekte kontingente responser (Watson, 1995; Schmuckler, 1996, ref. i Fonagy et al., 2002).

I følge Watson (1995) kan dette forklares med at spedbarnet de første tre månedene av livet primært er orientert mot selvoppdagelse i forhold til å kunne skille selvet fra resten av verden. Spedbarnets egne motoriske handlinger lager stimuli som nødvendigvis er perfekt kontingente (for eksempel å se at en arm rører på seg mens man beveger den), mens stimuli fra den ytre verden typisk vil vise lavere grad av kontingens. Watson (1994) antar videre at det skjer et skifte i barnets preferanse ved tre måneders alder, og at det begynner å orientere seg mot nesten perfekte, men ikke-perfekte kontingente responser. Man antar at denne endringen i spedbarnets preferanse har som utviklingsmessig funksjon å dreie barnets oppmerksomhet vekk fra differensieringen av et fysisk selv (Gergely, 2002) og mer i retning av utforskning og representasjon av den sosiale verden, i denne sammenheng forstått som relasjonen til omsorgsgiver (Fonagy et al., 2002). Det synes altså som det skjer et skifte i spedbarnets preferanser i forhold til kontingente relasjoner rundt tre måneders alder. Dette skiftet anses som viktig i det konstruksjonistiske perspektivet, med tanke på barnets læring om emosjoner i affektivt samspill med omsorgsgiver.

I det konstruksjonistiske perspektivet antar man at spedbarnets preferanse for nesten-perfekt kontingens henger sammen med hvordan spedbarnet lærer om egne emosjonelle tilstander gjennom omsorgsgivers ansiktsuttrykk i affektivt samspill. Dette vil bli beskrevet nærmere

nedenfor under presentasjonen av Gergely og Watsons (1996) teori. I denne teorien hevder Gergely og Watson (1996) at omsorgsgivers affektive speiling av spedbarnets emosjonelle uttrykk vil utgjøre en læringsfunksjon som resulterer i en gradvis sensitivisering til de relevante "cues" eller signaler om indre tilstand i spedbarnet. Gjennom denne prosessen vil spedbarnet etter hvert kunne utvikle en differensiert tilgang til distinkte indre "cues" og hvilke forskjellige emosjonstilstander de indikerer.

Læring om indre tilstander gjennom sosial "biofeedback"

Gergely og Watsons teori (1996) understøttes av evidens fra såkalte "biofeedback" prosedyrer (Miller, 1978). I slike studier måler man endringer i det man kaller måltilstand ("targetstate"), det vil si en indre tilstand som i utgangspunktet ikke er perseptuelt tilgjengelig for individet (for eksempel blodtrykk). Den indre måltilstanden representeres sammen med en ekstern stimulus som er direkte observerbar for forsøkspersonen, altså en ekstern faktor som korrelerer med den indre tilstanden. Etter gjentatte prosedyrer med en ekstern representasjon av den indre tilstanden vil den indre tilstanden (blodtrykk) sensitiviseres, og i visse tilfeller kunne kontrolleres av forsøkspersonen.

Nærmere forklart innebærer slike prosedyrer at endringer i indre måltilstand (som for eksempel blodtrykk) som står i kontingent relasjon til en eksternt presentert stimulus, resulterer i en rekke endringer i forsøkspersonens indre (interoceptive og proprioceptive) tilstander samt induksjonen av perifere ytre observerbare tilstandsendringer (for eksempel i ansiktsuttrykk). Disse interne og eksterne signalene vil utvise kontingent variasjon både med den indre måltilstanden som forårsaket dem, og med det eksterne feedback stimulus som korrelerer med måltilstanden. Etter gjentatte prosedyrer vil forsøkspersonen kunne identifisere de indre og eksterne tilstandssignalene som viser høyest grad av kontingent variasjon med den eksterne feedback og med den indre måltilstanden. Som et resultat av dette vil forsøkspersonen gradvis bli sensitivisert for og lære seg hvilke indre og eksterne signaler eller "cues" som sammen indikerer endringen i indre måltilstand, og slik bli i stand til å attribuere den indre tilstanden til seg selv.

På lignende måte antar Gergely og Watson (1996) at sensitivisering og kategorisering av indre tilstandssignaler ("cues") vil skje gjennom omsorgsgivers affektive speiling. Igangsettelsen av

en emosjonstilstand i spedbarnet vil gi to typer automatiske konsekvenser. For det første vil det induseres en rekke fysiologiske endringer i indre tilstand. For det andre vil atferdsuttrykket som tilhører emosjonstilstanden aktiveres (for eksempel ansiktsuttrykk). Aktivering av atferdsuttrykk vil igjen føre til enda et sett med proprioceptive signaler (kroppssansning) som viser kontingent variasjon med indre måltilstand (emosjonstilstand). Det konstruksjonistiske perspektivet antar, som nevnt tidligere, at spedbarnet i utgangspunktet ikke har tilgang til de indre signalene som følger de forskjellige emosjonskategoriene. Derfor antar man at spedbarnet må sensitiviseres for, og kategorisere, den relevante gruppen av signaler på indre tilstand som korrelerer med den indre primære emosjonstilstand (måltilstanden). Slik jeg forstår det er det omsorgsgivers kontingente speilingsuttrykk som vil være det eksterne "cue", og som vil assosieres med den relevante gruppen av indre signaler som følger spedbarnets primære emosjonstilstand. Det er denne læringsprosessen Gergely og Watson (1996) hevder skjer i omsorgsgivers intuitive "biofeedback" gjennom empatisk speiling av spedbarnets emosjonsuttrykk. I et slikt perspektiv ser man for seg at omsorgsgiver tolker spedbarnets emosjonelle atferdsuttrykk og produserer affektmodulerende atferd som blant annet omfatter gjentatte refleksjoner av spedbarnets affektive uttrykk. Denne prosessen kan ses som en intuitiv læring hvor læringen skjer gjennom omsorgsgivers speiling av spedbarnets primære emosjonstilstand.

Viktigheten av "merket" affektiv speiling i konstruksjonen av det subjektive selv

Gergely og Watson (1996) peker på det tilsynelatende paradoksale ved affektiv speiling i tilfeller der barnet er i en negativ emosjonell tilstand og omsorgsgiver speiler en negativ emosjonsatferd tilbake til barnet, og likevel lykkes i å trøste eller roe ned barnet. På en eller annen måte må barnet oppfatte dette uttrykket som ikke tilhørende omsorgsgiver. Hvordan vet spedbarnet at det speilede uttrykket refererer til egen tilstand og ikke til omsorgsgivers? I følge Gergely og Watson (1996) er det avgjørende for barnets utvikling av sekundære representasjoner at den voksnes affektive speiling er "merket", det vil si at omsorgsgiver gir tilbake et emosjonsuttrykk på en måte som gjør at det ikke fremstår som omsorgsgivers eget affektive uttrykk.

I det konstruksjonistiske perspektivet ser man for seg at omsorgsgiver vil vise barnet gjentatte inntonede, overdrevne og delvis imiterende "merkede" refleksjoner eller såkalt speiling av

spedbarnets affektive atferd (Gergely, 2002). Spedbarnet registrerer at slike uttrykk er merket forskjellig fra omsorgsgivers normale emosjonsuttrykk og representerer dem derfor atskilt fra disse. Gjennom preferansen for kontingente relasjoner vil spedbarnet registrere at det gjennom sitt eget emosjonsuttrykk utøver høy kontingent kontroll over omsorgsgivers speilingsuttrykk. Videre antas det at spedbarnet, gjennom avdekking av kontingente relasjoner, blir sensitivisert for de indre fysiologiske og proprioceptive signalene som er aktive samtidig med at egen affektiv atferd kontrollerer den voksnes merkede speiling (ekstern feedback). Dette sensitiviserer spedbarnet for indre "cues" som samvarierer med de i utgangspunktet ubevisste, prosedurale emosjonelle tilstandsuttrykkene.

Man antar videre at de separate representasjonene av omsorgsgivers affektive speilingsuttrykk blir forbundet med spedbarnets primære tilstander i form av sekundære representasjoner (representation building function). Slike sekundære representasjoner tenkes å gjøre de i utgangspunktet automatiske og primære emosjonstilstandene tilgjengelig for bevisstheten, og er derfor avgjørende for utviklingen av et emosjonelt selv (Gergely og Watson, 1996).

Tidligere i oppgaven beskrev jeg hvordan tilhengere av primær intersubjektivitet antar at spedbarnets tendens mot affektiv samspill med omsorgsgiver kan forklares med at barnet er orientert mot å dele subjektive tilstander med den voksne (Bråten, 1988; Trevarthen, 1979). Man antar i et slikt perspektiv at spedbarnet har automatisk tilgang til et sett med differensierte selvtilstander og dermed kan gjenkjenne lignende tilstander i omsorgsgiver. I motsetning til dette synet antar den konstruksjonistiske tilnærmingen at en av de funksjonelle forklaringene på spedbarns tendens til å delta i tidlig affektivt samspill vil kunne være at atferden bidrar til å etablere et miljø der barnet kan lære om egne selvtilstander gjennom sosial "biofeedback" (Gergely & Watson, 1996).

"Jeget"; Følelsen av hva som skjer

I Damasio hypotese om somatiske markører ble følelser beskrevet som kroppens minne om tidligere emosjonelle erfaringer. En slik følelse vil, i følge Damasio, kunne påvirke hvilke valg vi foretar oss. Hva hypotesen om somatiske markører ikke kan forklare, er hvordan følelser bli kjent for individet. Hvis følelser er det mentale innhold om organismens tilstand, hvordan får individet tilgang til denne informasjonen? Damasio (1999a) skriver:

"I had come up against the obstacle of consciousness. Specifically, I had come up against the obstacle of the self, for something like the sense of self was needed to make the signals that constitute the feeling of emotion known to the organism having the emotion." (s. 8)

I sin andre bok "The feeling of what happens" adresserer Damasio dette spørsmålet i sin tenkning om emosjoner og følelser og deres rolle i konstruksjonen av et "jeg". Damasio beskriver hvordan han ut i fra sine mangeårige studier av pasienter med forskjellige hjerneskader ble slått av hvor ofte de to fenomenene bevissthet og emosjoner opptrådte i forbindelse med hverandre. Gjennom sine studier av emosjoner kunne han forstå og forklare hvordan forskjellige emosjoner blir induert i hjernen og uttrykt i kroppen, og hvordan dette blir representert i hjernen som en faktisk endring av organismen. Damasios dilemma ble hvordan representasjonen av en endring kan bli kjent for organismen. Med hvilken tilleggs mekanisme kan en hver av oss vite at en endring har skjedd med nettopp vår organisme - hvordan oppstår følelsen av eierskap og agens; fornemmelsen av et selv?

"Selvproblemet" i et nevrobiologisk perspektiv

Siden denne oppgaven dreier seg om det subjektive selvet kan det være nyttig å redegjøre kort for hvordan man innenfor den nevrobiologiske tradisjonen hovedsakelig tenker seg to forklaringsproblemer relatert til selvbevissthet. Det første problemet er hvordan hjernen klarer å produsere mentale mønstre ("images") inne i organismen. Det andre problemet er kjent som "selvproblemet" ("problem of the self"), som kort beskrevet dreier seg om hvordan hjernen genererer fornemmelsen av at det er *en eier og observatør* til de mentale bildene som genereres. Damasio (1999a) er eksplisitt i forhold til sitt fokus på det såkalte selvproblemet, en begrensning som gjelder også for denne oppgaven. Damasio (1999a) er også eksplisitt i forhold til at han ser all menneskelig bevissthet som bevissthet med en fornemmelse av et selv, og at han derfor ikke skiller mellom selvbevissthet og andre former for bevissthet (s. 19).

I tillegg til de mentale bildene hjernen genererer ("the movie in the brain"), er den tilstanden vi kaller bevissthet preget av tilstedeværelsen av en observatør, en eier, en potensiell agent knyttet til bildene som genereres inne i organismen; det eksisterer en fornemmelse av et selv relatert til de mentale mønstrene. Damasio hevder at denne fornemmelsen, dette "jeget", er

verdt å studere, og for å forstå det subjektive selvet må vi forsøke å forstå hvordan hjernen genererer fornemmelsen av en eier og observatør til "the movie in the brain" inne i filmen.

For å nærme seg selvproblemet tar Damasio (1999a) utgangspunkt i påviste sammenhenger mellom emosjoner og bevissthet. Han hevder at på samme måte som emosjoner er bevissthet utviklet for å sikre organismens overlevelse, og fundert i representasjonen av kroppen. Med utgangspunkt i nevrobiologisk basert evidens betoner han betydningen av å forstå emosjoner for å kunne forstå selvet. For å klargjøre den teoretiske modellen gjør han et eksplisitt skille mellom emosjoner og følelser.

I Damasio's modell refererer emosjoner til atferdsuttrykk som ofte er synlige for andre individer gjennom spesifikke atferder som ved endringer i stemmeleie, kroppsholdning, eller ansiktsuttrykk. Emosjoner *må* ikke nødvendigvis være synlige for andre, men kjennetegnes ved at de kan observeres på et eller annet plan. Om de ikke er synlige for det blotte øye vil man kunne registrere emosjoner med vitenskapelige verktøy som måler fysiologiske responser. Ved en fryktrespons er det for eksempel mulig å registrere endringer i hjerterytme og endret respirasjon i organismen. Samtidig vil en fryktrespons føre til frigjøring av kjemiske molekyler i hjernen som igjen gir atferdsrelaterte og observerbare endringer i hele organismen. Følelser derimot, er skjulte, som alle mentale mønstre. De er utilgjengelige for alle andre enn den rettmessige eieren av følelsen, og de utgjør kanskje det mest private som finnes i en organisme.

Den bevisste opplevelsen av en emosjon

I følge Damasio (1999a) er det gjennom følelser, som er private og rettet innover, at emosjoner kan bidra til opplevelsen av et selv. Følelser gir mennesket en ekstra fordel; de gir mennesket mulighet til å vite og reflektere over opplevelsen av å ha en emosjon. Dette er derimot bare mulig ved bevissthet, fordi bare sammen med en opplevelse av et selv blir følelser kjent for individet som har dem. For å klargjøre dette siste poenget introduserer Damasio enda et steg i prosessen; han skiller mellom følelse og det å vite at man har en følelse. I følge Damasio betyr ikke det mentale mønsteret som oppstår ved en følelsestilstand at individet nødvendigvis er bevisst denne tilstanden. En organisme med hjerne vil kunne representere en følelsestilstand uten å vite at følelsen finner sted.

Damasio (1999a) deler opp fenomenene i tre stadier på et kontinuum; en emosjonstilstand, som kan igangsettes og uttrykkes i organismen ubevisst; en følelsetilstand, som kan representeres ubevisst; og en tilstand av en følelse som er bevisst, det vil si en tilstand som er kjent for organismen som opplever den. Slik jeg forstår Damasio er det dette siste trinnet som vil gi organismen fornemmelsen av et ”jeg”. Det subjektive selvet er *følelsen av hva som skjer*.

Organismen og objektet

Damasios hypotese om det subjektive selv er i grove trekk fundert på antagelsen om at et ”jeg” kan forklares gjennom hjernens representasjon av relasjonen mellom organismen og objektet. For å forstå konstruksjonen av det subjektive selvet må vi forstå hvordan hjernen kan skape mentale mønstre som representerer hver av disse to nøkkelpillerne og relasjonen dem imellom.

Hvordan hjernen representerer objekter er grundig studert. Gjennom utallige studier av persepsjon, læring og hukommelse har forskningen klart å skape et relativt klart bilde av hvordan objekter prosesseres i hjernen. Når det gjelder organismen vet man en god del om hvordan den representeres i hjernen, men disse representasjonene har i liten grad blitt knyttet til å skulle ha noen betydning for menneskets selv.

Representasjoner av kroppen: et stabilt fundament

Det eksisterer en slående asymmetri i forhold til hvordan hjernen representerer objekter, sammenlignet med hvordan hjernen representerer organismen, eller kroppen. De delene av hjernen som prosesserer mønstre av objekter står på en måte fri til å representere det hjernen er i stand til å representere. Andre områder av hjernen, hvis oppgave er å representere organismens tilstand, har ikke den samme friheten. Disse områdene kan representere kroppens tilstand, og bare denne, innenfor relativt begrensede ”kart” (”maps”). Damasio (1999a) begrunner dette med at kroppens indre tilstand må være relativt stabil sammenlignet med miljøet som omgir den. Ved den minste endring i det interne miljø vil dette oppdages og eventuelt korrigeres, for å sikre organismens overlevelse. Organismen er med andre ord

representert i hjernen som en modell av hele organismen, og denne representasjonen spiller i følge Damasio en nøkkelrolle i konstruksjonen av det subjektive selvet.

Selvets biologiske fundament er å finne i hjernestrukturane som ubevisst og kontinuerlig både opprettholder organismens tilstand og lager representasjoner av organismen, eller det vi kaller kroppen. Det er flere grunner til at man kan tenke seg selvet fundert i representasjonen av kroppen, en viktig grunn er behovet for stabilitet; et selv trenger en høy grad av kontinuitet hvis det skal fungerer som referanse for organismen over lengre tid.

Selvets biologiske substrater må derfor være strukturer som kan utvise slik stabilitet, og er å finne i kroppens indre miljø ("the internal milieu"). Reguleringen av liv handler om organismens opprettholdelse av en relativ konstans av det indre miljøet. Denne konstansen er essensiell for organismens overlevelse, og kanskje en forløper for selvet, slik Damasio (1999) hevder.

Protoselvet: representasjonen av organismen

Samlingen av nevrane mønstre beskrevet ovenfor er såkalte første ordens nevrane mønstre som vi ikke er bevisste. Damasio gir disse ubevisste mønstrene betegnelsen protoselvet i sin modell. Protoselvet opplever ikke, fornemmer ikke og har ingen kunnskap. Protoselvet representerer kontinuerlig alle fysiske strukturer i organismen, og det mottar nevrane og hormonelle signaler om endringer i det indre miljøet, som for eksempel emosjonelle reaksjoner. Det er en av Damasios sentrale påstander at det ikke finnes "kald" persepsjon; enhver persepsjon er relevant for organismens velvære, og registreres derfor av protoselvet.

Objektet

For å komme vidare i forståelsen av hvordan det subjektive selvet konstrueres er det viktig å si noe om den andre hovedaktøren i prosessen, nemlig objektet. Objekter kommer i form av faktiske ytre objekter, som når vi for eksempel ser en hund eller en person, eller de eksisterer i form av såkalte interne objekter. Et ytre objekt, la oss si et visuelt objekt, prosesseres via sensoriske kortikale hjernestrukturer, og vekker en respons i organismen, som omfatter blant annet motoriske tilpasninger og emosjonelle responser knyttet til mange aspekter ved dette

objektet. Objektet vil derfor ha en kompleks virkning på hjernens representasjoner av organismen.

I tillegg til ytre objekter finnes det også objekter som har blitt en del av hukommelsen, og har blitt lagret i hva Damasio kaller *disposisjonell* form. Disposisjoner er ”opptak” eller kunnskapslagre som best kan beskrives som slumrende og implisitte, i motsetning til mentale bilder som kan sies å være eksplisitte. Disposisjonelle minner av et objekt som man tidligere har persipert inkluderer ikke bare de sensoriske aspektene ved objektet, men også de motoriske tilpasningene som fulgte de sensoriske signalene. Sist men ikke minst inneholder minnene også opptak av den emosjonelle reaksjonen som var en del av prosesseringen av objektet den gang. Som en følge av dette vil enhver gjenhenting av et lagret objekt føre til at implisitte disposisjoner blir eksplisitte, vi gjenhenter ikke bare sensorisk data, men også motorisk og emosjonell data. Når vi henter fram et objekt fra hukommelsen, for eksempel når vi husker en person, er det ikke bare de sensoriske egenskapene som dukker frem, men også organismens reaksjoner på objektet. I følge Damasio vil slike disposisjoner eller minner om objekter generere selvopplevelse på akkurat samme måte som faktiske objekter gjør det. Det er derfor vi kan utvikle tilstedeværelsen av et ”jeg” som oppleves som det samme over lang tid og gjennom forskjellige perioder i livet.

Hjernen er i stand til å lage mønstre som representerer objektet og nevralt mønstre som representerer organismen. Hvordan representerer hjernen relasjonen mellom objektet og organismen - den kausale virkningen av objektet på organismen og organismens påfølgende besittelse av objektet?

Relasjonen mellom organismen og objektet

Damasios beskriver genereringen av det subjektive selvet som en fortelling om hva som skjer med organismen når organismen interagerer med et objekt (om det så er perseptuelt objekt eller en disposisjon av et objekt). Denne fortellingen er satt sammen av følgende komponenter: organismens tilstand, objektet, og organismens endrede tilstand. Hjernen genererer mentale mønstre som utgjør en fortelling om hvordan organismens tilstand påvirkes av organismens prosessering av et objekt. Fornemmelsen av et selv, ”jeget” som eier av disse bildene, ligger i genereringen av relasjonen mellom objekt og organisme.

Som vi har sett bygger Damasio modell om det subjektive selvet på antagelsen om at organismen og objektet er representert i strukturer i hjernen. Organismen i hypotesen er representert ved det tidligere nevnte protoselvet. Damasio tilnærming beskriver relasjonen mellom et protoselv i endring og representasjonene av objektet som fører til endringene.

Sagt på en annen måte: når hjernen former bilder av objekter, og bildene påvirker organismens tilstand, vil et nytt nivå av hjernestrukturer skape en slags fortelling av hendelsene som tar plass i de regionene som har blitt aktivert av interaksjonen mellom objekt og organisme. Fortellingen av relasjonen mellom objekt og organisme vil dekkes av sekundære mapper. Fordi denne fortellingen fortelles ustanselig, gjennom hvert objekt hjernen representerer, vil fornemmelsen av et selv være til stede så lenge organismen er bevisst. Illusjonen av et kontinuerlig selv er skapt.

Damasio (1999a) understreker at hans forståelse av det subjektive selvet innebærer et selv som er nødvendig for all menneskelig bevissthet. Hvis selvbevissthet kan tolkes som bevissthet med en fornemmelse av et selv, vil det slik Damasio ser det, heller ikke finnes noen annen form for menneskelig bevissthet. Bevissthet, i følge Damasio ser det, alltid begynne med en sansning av at vår individuelle organisme i det den endres. Denne indre sansningen er basert på mentale bilder (images), som er mentale bilder av en følelse. Den indre sansningen genererer viktig informasjon om relasjonen mellom organismen og objektet; at det finnes et subjekt i relasjonen som fremstår som innehaver av de mentale bildene.

Damasio (1999a) anerkjenner at dette er et perspektiv som har blitt presentert av tenkere før han:

"The view of consciousness I adopt here connects historically with thinkers as diverse as Locke, Brentano, Kant, Freud and William James. They believed as I do that consciousness is an inner sense. Curiously, the inner sense view is no longer mainstream in consciousness studies" (s. 126)

Hva skjer med ”jeget” når protoselvet svekkes?

Gjennom presentasjonen av Damasio modell om det subjektive selvet har vi sett hvordan livsviktige prosesser i organismen reguleres av hjernestrukturer som også er involvert i å danne representasjoner av kroppen. Damasio ser disse strukturene som det primære grunnlaget for et subjektivt selv hos mennesket. Interessant i denne sammenheng er studier av en gruppe pasienter som har skader på de områdene man vet er involvert i hva Damasio kaller protoselvet. Mye tyder på at disse pasientene har forstyrrelser i det vi kan kalle konstruksjonen av det subjektive selvet.

Studiene det ble referert til ovenfor er studier av pasienter med en tilstand som har fått navnet anosognosi. Anosognosi en helt spesiell nevrologisk tilstand som har mange trekk til felles med mønsteret beskrevet hos Elliot og andre pasienter med ventromediale prefrontale skader tidligere i denne oppgaven. Anosognosi betyr enkelt oversatt en manglende evne til å gjenkjenne sykdom hos seg selv. Tilstanden inntreffer systematisk ved skade på en bestemt region i høyre hemisfære, og fører til en venstresidig lammelse i kroppen. I tillegg fører skaden i høyre hemisfære til en form for ”neglect” av den kroppslige lammelsen. Tilstanden forekommer kun når skaden er sentrert til spesifikke regioner i høyre hemisfære, skader på eksakt samme områder i venstre hemisfære gir riktignok på samme måte lammelser i høyre side av kroppen, men de fører aldri til anosognosi (Damasio, 1994a). Fornektelse av kroppens tilstand skyldes tap av funksjon i et spesifikt hjerneområde som kan forekomme ved slag eller forskjellige nevrologiske sykdommer. Pasienter med denne tilstanden synes å mangle evnen til å oppfatte kroppslige defekter automatisk via kroppens sensoriske system, og de må ofte konfronteres direkte med sin kroppslige defekt for å forstå at det er noe i veien med dem. Damasio (1994a) beskriver eksempelvis hvordan en av hans pasienter, hvis hele venstre kroppshalvdel var paralyisert, hardnakket påstod at hennes bevegelser var fullstendig normale selv om hun måtte bruke høyre arm for å bevege den venstre.

I tillegg til å mangle en form for direkte oppdatering av kroppens tilstand, viser pasienter med anosognosi en slående mangel på emosjoner og følelser i forhold til sin egen situasjon (Damasio, 1994a). I det hele tatt synes det å eksistere en global tendens til manglende affekt hos disse pasientene, og på samme måte som Elliott har disse pasientene store problemer med å planlegge fremtiden og å gjøre hensiktsmessige sosiale og relasjonelle valg. Som Damasio påpeker er den somatiske lammelsen kanskje ikke det største problemet disse pasientene har.

Systematiske studier av anosognostiske pasienter bekrefter slike omfattende defekter som beskrevet ovenfor og demonstrerer at pasienter med denne tilstanden synes å overse egen livssituasjon og dens konsekvenser på samme måte som de overser sin delvis paralyserte kropp (Anderson & Tranel, 1989). I følge Damasio virker det som om pasienter med denne tilstanden er ute av stand til å konstruere en adekvat teori for hva som skjer med dem, og hva andre tenker om dem. De har heller ingen bevissthet om at deres egne teorier er lite adekvate. Det synes som om pasienter med anosognosi ikke registrerer at selvets tanker og handlinger ikke lenger er adekvate. Slik jeg forstår Damasio vil den svekkede funksjonen som beskrevet i individer med anosognosi kunne relateres til forstyrrelser i konstruksjonen av selvet. Nedenfor skal vi se hvordan forstyrrelser i konstruksjonen av selvet hos disse pasientene kan tenkes å henge sammen med et svekket protoselv.

De nevroanatomiske korrelatene for anosognosi er ikke fullstendig kjent, men man vet at tilstanden innebærer skader i høyre hemisfære, nærmere bestemt i somatosensoriske kortikale områder i høyre hemisfære. Som tidligere beskrevet utgjør somatosensoriske områder en viktig del av hva Damasio kaller protoselvet. Somatosensorisk refererer til alle typer kroppssansning, inkludert visceral sansning, og det somatosensoriske systemet er ansvarlig for både ekstern sansning (for eksempel smerte, berøring osv.) og for den indre sansningen. Skaden som assosieres med anosognosi påvirker hvitsubstans i høyre hjernehalvdel og forstyrrer forbindelsene til de somatosensoriske områdene som mottar signaler fra hele kroppen (muskler, lemmer, indre organer), og forbindelser med andre viktige områder som blant annet motoriske og prefrontale kortikale områder. Skader som begrenser seg kun til hvitsubstans gir ikke anosognosi slik tilstanden er beskrevet ovenfor.

Damasio antar at områdene som er skadet ved anosognosi er områder som står for den mest omfattende kartleggingen av aktuell kroppstilstand som er tilgjengelig for hjernen. På lignende måte som de aller fleste hjerner har språkkunnskap og språkprosesser primært knyttet til venstre hemisfære, vil de aller fleste hjerner prosessere integrert kroppssansning hovedsakelig i høyre hemisfære. Alle representasjoner av indre tilstander og kroppsdeler samles i et koordinert "kart". Det er ikke ett enkelt "kart" det er snakk om, men flere separate representasjoner som koordineres. Signaler fra både venstre og høyre side av kroppen vil (i de fleste hjerner) finne en felles møteplass i høyre hemisfære. Representasjonen av emosjonsprosesser vil også involvere en slik høyre hemisfære dominans (Sperry, 1991, referert i Damasio, 1994a).

For å oppsummere kan vi si at representasjoner av den aktuelle kroppstilstand oppstår i flere somatosensoriske områder, og en sammensatt pågående representasjon av kroppstilstand er distribuert over et stort antall strukturer både subkortikalt og kortikalt. I tillegg til disse "online" representasjonene av kroppen finnes det noen mer stabile "kart" over generell kroppsstruktur, som proprioepsjon (muskel- og lemsansning) og interoepsjon (indre organer). Disse representasjonene beskriver Damasio (1994a) som "off-line", det vil si de er disposisjonelle (lagret, implisitt kunnskap), og kan aktiveres i somatosensoriske kortikale områder sammen med "online" representasjonene av aktuell kroppstilstand. Effekten av slik representasjon antar Damasio gir en ide om hva kroppen pleier å være, heller enn hva den er akkurat nå. Evidens for en slik representasjon er et fenomen som kalles "fantomlem". Etter en amputasjon vil noen pasienter kunne forestille seg det manglende lemmet som om det fortsatt er der. De vil til og med kunne fornemme endringer i det ikke-eksisterende lemmet, som for eksempel smerte eller temperatur. I følge Damasio (1994a) vil det i fravær av "online" informasjon fra den manglende kroppsdelen bare eksistere inngående informasjon fra en disposisjonell representasjon av kroppsdelen, det vil si hukommelsen om kroppsdelen som en gang fantes er fortsatt lagret i disposisjonen og vil kunne rekonstruere persepsjonen av et lem som ikke lenger eksisterer.

Om svekkelser i emosjonell prosessering og mulige effekter for det subjektive selvet

I følge Damasio (1994a) vil pasienter med anosognosi ikke ha tilgang til input om aktuell kroppstilstand. De vil derfor ikke kunne oppdatere representasjonen av egen kropp og heller ikke gjenkjenne automatisk at kroppens tilstand har blitt dramatisk endret. De kan fortsatt skape et bilde av hvordan kroppene deres pleide å være når de var friske, men dette vil være en utdatert versjon av kroppens tilstand og stemme dårlig overens med den aktuelle tilstanden. Pasienter med fantomlem tilstand skiller seg fra anosognosi pasienter i det de er klar over at en del av kroppen er borte, selv om de opplever at den fortsatt er der. Pasienter med anosognosi har derimot ingen automatisk realitetssjekk. Mangel på oppdaterte signaler fra kroppen fører ikke bare til irrasjonelle rapporter om egne defekter, men også til upassende affekter i forhold til egen tilstand. Etter å ha blitt visuelt konfrontert med egne motoriske defekter viser pasienten innsikt i den nye situasjonen, men dette er snart glemt. Selv om pasienter gjentatte ganger blir fortalt at de har defekter vil de også glemme dette. I følge

Damasio (1994a) kan dette henge sammen med at pasienter med anosognosi også har forstyrrelser i prosessering av emosjoner og følelser, noe pasienter med fantomlem tilstanden ikke har. En kan tenke seg at mangel på emosjonell prosessering gjør informasjonen om egen tilstand umulig å huske for disse pasientene, da informasjonen ikke ledsages av en subjektiv følelse i individet.

Pasienter med anosognosi gir oss innblikk i et selv der muligheten til å sanse aktuell kroppstilstand er fjernet. Damasio antyder at disse pasientens selv ikke lenger er integrert, siden det ikke finnes signaler fra den aktuelle kroppstilstanden som kan utgjøre en grunnreferanse for kroppen. Kunnskap om identitet er tilgjengelig og intakt, pasienter med denne tilstanden husker hvem de er og hvor de bor. Likevel er teoriene disse pasientene lager om eget mentalt innhold og om andres mentale innhold så fullstendig gått ut på dato, at de ikke henger med i den historiske tiden som deres omgivelser er en del av.

Pasienter med komplett anosognosi attribuerer aldri sine problemer til et selv. Damasio's tolkning av denne tilstanden er at skadene de har pådratt seg i høyre hemisfære delvis har ødelagt substratet for protoselvet. Selvtilstanden de er i stand til å konstruere er derfor svekket fordi kapasiteten til å prosessere aktuelle tilstander i kroppen er forstyrret. Informasjonen som benyttes til konstruksjonen av "jeget" hos pasienter med denne tilstanden er med andre ord gått ut på dato, og den blir stadig eldre etter hvert som tiden går.

Oppsummerende betraktninger I

Gjennom presentasjonen ovenfor har jeg i første omgang forsøkt å illustrere to poenger jeg anser som viktige for problemstillingen. For det første vil jeg hevde at Damasio's hypotese om somatiske markører bidrar til en antagelse om et "jeg" som er individuelt konstruert og unikt for ethvert individ, og dermed gir støtte til en konstruksjonistisk forståelse av det subjektive selvet. Disposisjonelle mønstre forklares som lagrede minner om organismens tidligere erfaringer med objekter som vekkes til live ved bestemte "cues" eller situasjoner som assosieres med slike tidligere erfaringer. Slik jeg forstår Damasio endres min organisme i møte med et objekt på et unikt vis, fordi kunnskap om tidligere møter vil vekke individuelt konstruerte representasjoner om hvordan organismen reagerte på objektet. De emosjonelle minnene om objektene vil bidra til konstruksjonen av det subjektive.

I Damasio's modell om selvet blir dette ytterligere utdypet i det "jeg" tilstander beskrives som opplevelser generert av organismen og for organismen med bakgrunn i relasjonen mellom representasjonen av kroppen og representasjonen av objektet. Selvopplevelse vil i et slikt perspektiv, slik jeg ser det, innebære at det subjektive aldri kan bli en delt erfaring. Vi kan oppleve å ha lignende subjektive tilstander som andre, men aldri helt identiske. Vi kan heller aldri vite med sikkerhet hva en annen person føler.

For det andre har jeg forsøkt å belyse hvordan selvets subjektive tilstander er opplevelser som er avhengig ikke bare av kunnskap i form av lagrede minner om organismens møte med objekter; det subjektive selvet er også avhengig av en her-og-nå tilstedeværelse av kroppens momentane tilstand. I beskrivelsen av pasienter med anosognosi peker Damasio på hvordan fravær av slikt umiddelbar "input" fra organismen vil hemme og begrense opplevelsen av et selv i individer med slik tilstand. På samme måte vil man kunne tenke seg at en akutt endret tilstand i organismen vil prege den subjektive opplevelsen hos individet og forme "jeg" opplevelser ut fra dette. For eksempel tenker jeg at sterke affekter vil kunne påvirke representasjonen av kroppen og dermed også prosesseringen av objektet.

Hvis vi tenker oss at protoselvet eller representasjonen av organismen er radikalt endret som følge av for eksempel et overveldende psykologisk traume er det naturlig å tenke seg møtet med et objekt som ellers ikke skaper store reaksjoner i subjektiv opplevelse denne gangen vil gjøre nettopp dette. De emosjonelle prosessene som kartlegges av protoselvet vil spille en viktig rolle i genereringen av selvet.

Damasio's teori om somatiske markører er en hypotese om hvordan emosjoner kan lagres som kunnskap i disposisjoner og være med på å påvirke vår atferd i senere situasjoner. På lignende måte søker Gergely og Watson (1996) å forklare hvordan det subjektive selvet konstrueres gjennom spedbarnets læring om egne primære emosjoner. Slik læring skjer i følge Gergely og Watson (1996) med utgangspunkt i omsorgsgivers merkete speiling av barnets emosjonelle uttrykk. Selv om man skal være varsom med å overføre betydning av begreper fra en fagdisiplin til en annen, vil jeg likevel hevde at begge disse teoriene belyser hvordan primære emosjoner er viktig informasjon som gjennom en læringsprosess kan bli bevisst tilgjengelig for individet og optimalt sett bidra til hensiktsmessig sosial og relasjonell atferd. Slik jeg ser det indikeres det både av Damasio (1994a, 1999a) og tilhengerne av det konstruksjonistiske

perspektivet (Fonagy et al., 2002; Gergely, 2002), at læringen av emosjoner henger sammen med konstruksjonen av ”jeget”.

For å kunne diskutere dette nærmere vil jeg presentere Damasio pasient David, hvis svekkelser i nevrologisk funksjon bidrar til å illustrere et viktig aspekt ved konstruksjonen av det subjektive selvet. Gjennom beskrivelsen av David demonstrerer Damasio hvordan hjernen ”vet” mer enn selvet har tilgang til, og at emosjoner ofte induseres i stillhet, uten at vi har en anelse om hva som forårsaket den emosjonelle tilstanden. Dette er et aspekt jeg mener blir vektlagt også i det konstruksjonistiske perspektivet gjennom betoningen av den intensjonelle strategi vi mennesker benytter oss av i vår rasjonalisering av egen og andres atferd.

Hva husker organismen?

David blir beskrevet som en mann med alvorlige defekter i læring og hukommelse. For eksempel var det umulig for ham å lære nye ord eller lyder. David kunne ikke lære seg å gjenkjenne nye personer verken på grunnlag av ansikt, stemme eller navn. Han kunne heller ikke lære seg noe som helst nytt knyttet til relasjoner eller hendelser han delte med andre mennesker. Med andre ord var David ute av stand til å lære seg noe som helst. Dette skyldtes omfattende skader i begge temporal lappene, inkludert skader i hippocampus, en hjerneregion som er helt nødvendig for lagring av ny kunnskap.

Damasio (1999a) beskriver hvordan han ble slått av det faktum at David, helt uten nevrologisk kapasitet for lagring av ny kunnskap, viste tydelig og gjentatt preferanse for bestemte personer i sitt nærmiljø, samtidig som han systematisk unngikk andre personer. Med tanke på at David ikke ville gjenkjenne (bevisst) en eneste av disse personene, og at han ikke hadde en anelse om at han noensinne hadde møtt dem før, syntes Damasio det var interessant at han systematisk foretrakk bestemte personer når han skulle drikke kaffe eller ta seg en røyk.

Gjennom et eksperiment populært kalt ”the good guy/ bad guy experiment” fikk Damasio og hans kolleger (Tranel & Damasio, 1993) engasjert David i tre forskjellige typer relasjonelt samspill under kontrollerte betingelser. En type samspill var med en person som var svært hyggelig og imøtekommende og alltid gav David morsomme oppgaver og små belønninger,

uavhengig om David ba om det eller ikke ("the good guy"). En annen type samspill involverte møter med en person som var emosjonelt nøytral og som satte David til aktiviteter som verken var spesielt morsomme eller spesielt kjedelige (en nøytral person). En tredje type samspill var med en person som hadde en noe brysk framferd, som avviste de fleste av Davids forespørsler, og gav han oppgaver som var nærmest søvndyssende kjedelige ("the bad guy"). Etter en rekke møter med de forskjellige personene ble David spurt om å delta på to oppgaver. En av oppgavene gikk ut på at David fikk utdelt fire fotografier, hvorav ett fotografi viste ansiktet til en av de tre personene i eksperimentet. Deretter ble David spurt hvem av de fire han ville bedt om hjelp, og hvem han ville beskrive som sin venn blant ansiktene på fotografiene.

David valgte "the good guy" i over 80 prosent av tilfellene, den nøytrale personen ble valgt i 25 prosent av tilfellene, mens "the bad guy" nesten aldri ble valgt. Resultatene var høyt over det som kunne forklares ut fra tilfeldigheter eller sjanse (Tranel & Damasio, 1993). Den andre oppgaven gikk ut på at David ble bedt om å se på fotografiene av de tre personene som hadde deltatt i eksperimentet og fortelle hva han visste om dem. David kunne ikke fortelle noe som helst om noen av dem, han husket ikke å ha møtt dem, og husket heller ikke at han hadde deltatt i et eksperiment hvor disse tre personene var involvert. Men når han ble spurt hvilken av de tre personene som var hans venn valgte han konsekvent "the good guy".

Organismen husker mer enn selvet "vet"

Som Damasio (1999a) påpeker, var det ingenting i Davids bevissthet som gav han grunn til å velge "the good guy" korrekt hver gang. Det fantes heller ingenting i hans bevissthet som gav han grunn til å unngå å velge "the bad guy" hver gang. Det fantes altså ingen bevisst begrunnelse bak Davids valg, han kunne heller ikke si noe om hvorfor han valgte som han gjorde. I følge Damasio er den ubevisste preferansen David viste overfor en av forsøkslederne relatert til emosjoner som ble induisert i ham under eksperimentet. David hadde ikke lært ny kunnskap av den typen som kan ta form i hjernen som et mentalt bilde (image). Likevel ble en eller annen form for kunnskap åpenbart lagret i Davids hjerne, noe som kunne produsere resultater i en annen form enn gjennom mentale bilder, nemlig i form av atferd og handlinger. Davids hjerne kunne dermed igangsette handlinger på bakgrunn av de emosjonelle aspektene ved møtene.

Slik Damasio ser det ville et forlenget forsøk av denne typen medført at Davids responser ville befestes i forhold til hva som best passet hans organisme, slik at han konsekvent ville velge "the good guy" fremfor "the bad guy". Damasio påpeker at det i så tilfelle ikke vil være David som med viten og vilje ville valgt slik, men at hans organisme ville ha valgt slik på bakgrunn av erfaringene den hadde gjort seg i løpet av de tidligere møtene. David fikk ingen bevisst fornemmelse av negative eller positive emosjoner i møte med forsøkslederne. Den ubevisste preferansen han viste er i følge Damasio sannsynligvis knyttet til emosjonene som ble induert i han under eksperimentet. På den annen side kunne David oppfatte emosjoner bevisst i tilfeller der han ikke var avhengig av å lagre ny kunnskap. For eksempel kunne han gi tydelig uttrykk for subjektiv glede ved for eksempel smakfull mat eller et vakkert landskap. Dette var disposisjonell kunnskap som fantes lagret i Davids hjerne allerede før skaden, og derfor genererte fornemmelsen av en eier til kunnskapen, en subjektiv opplevelse av et selv.

Eksperimentet med David peker etter min oppfatning på flere interessante fenomener. For det første viser det hvordan vi ikke trenger å være bevisst i forhold til hva som induerer emosjoner i oss. En implikasjon av dette er at vi kan være i tilstander igangsatt av ubevisste primære emosjoner og aldri bli klar over at vi er det. Kanskje vil personer rundt oss merke den emosjonelle tilstanden vi er i bedre enn hva vi selv er i stand til. Den andre implikasjonen av ubevisst induerte emosjoner vil være at vi kan fornemme en tilstand bevisst, men likevel være ute av stand til å vite hva som induerte den primære emosjonen i oss i utgangspunktet. Damasio peker på hvordan vi for eksempel av og til merker at vi er i en distinkt emosjonstilstand og forsøker å finne mulige årsaker til denne tilstanden. Kanskje finner vi plausible forklaringer på hvorfor vi føler som vi gjør, men vi er ikke alltid sikre. Årsaken kan være et mentalt bilde av en hendelse som kanskje hadde potensialet til å bli bevisst, men som aldri ble det. En annen forklaring kan være en endring i organismens indre miljø. En endring i den kjemiske profilen oppstår som følge av en rekke forskjellige faktorer, som for eksempel sult, hormoner, stressnivå osv. Bare en minimal endring i den kjemiske profilen vil kunne føre til endring i kroppstilstand, men slike endringer ville ikke bli mentale bilder på linje med hvordan en person eller en relasjon blir mentale mønstre, i det de ikke ville produsere et sensorisk mønster som vi ville bli bevisst. Med andre ord vil vi ofte ikke være bevisste årsaken til vår aktuelle emosjonelle tilstand. Representasjoner av både objekter og organisme kan dannes under bevissthetens overflate og likevel induere emosjonelle responser.

Lagring av kunnskap i konstruksjonen av selvet

I eksperimentet beskrevet ovenfor så vi hvordan David, fordi han ikke kan lagre ny kunnskap, ikke fikk noen subjektiv fornemmelse av å like eller mislike de personene han møtte under eksperimentet. Slik jeg ser det peker dette på at den bevisste fornemmelsen av egne tilstander er avhengig av individets individuelle emosjonelle erfaringer, og at disse erfaringene lagres som kunnskap i hjernen. Damasio (1994a) er eksplisitt om dette i sin beskrivelse av skillet mellom primære og sekundære emosjoner:

“Primary emotions (read: innate, preorganized, Jamesian) depend on limbic system circuitry, the amygdala and anterior cingulate being the prime players...But the mechanism of primary emotions does not describe the full range of emotional behaviours. They are to be sure, the basic mechanisms. However, I believe that in terms of an individual's development they are followed by mechanisms of secondary emotions, which occur once we begin experiencing feelings and forming systematic connections between categories of objects and situations on the one hand, and primary emotions, on the other.” (s.134).

Som nevnt tidligere påpeker Damasio hvordan det egentlig ikke var David som gjorde de systematiske valgene i forhold til personene han møtte i eksperimentet, men at det var Davids organisme som ”valgte”. Ny kunnskap kunne ikke lagres i bevisste kortikale lag, da hippocampus, som står for slik kortikal lagring, var ødelagt hos David. Derimot var strukturer som danner basis for hva Damasio kaller protoselvet intakte. Kanskje ble emosjonell informasjon (som hvilken person organismen foretrakk) lagret i det ubevisste protoselvet og gav grunnlag for Davids atferd. Likevel var ikke protoselvets ”hukommelse” nok til at informasjonen ble tilgjengelig for organismen. Med bakgrunn i det manglende ”jeg”-aspektet i dette tilfellet kan man kanskje være enig i påstanden om at David (som representert ved et ”jeg”) egentlig ikke var med i bedømmelsesprosessen.

Hvis David hadde hatt en intakt hjerne, ville man kanskje kunne tenke seg følgende: De i utgangspunktet primære kroppslige reaksjonene (emosjonene) som styrte Davids preferanser ville blitt omdannet til disposisjoner av lagret kunnskap og på et tidspunkt blitt tilgjengelige for bevisstheten, slik at David for eksempel kunne reflektere over egne preferanser, og hatt en fornemmelse av et selv gjennom prosessen.

På lignende måte skal vi se at tilhengerne av et konstruksjonistisk syn på det subjektive selvet også vektlegger individets læring av emosjoner som basis for utviklingen av et ”jeg”. I følge Gergely og Watson (1996) synes ikke spedbarnet å starte livet med muligheten til å gjenkjenne sine primære emosjoner på bakgrunn av introspektive følelser, derimot lærer de å skape denne forbindelsen gjennom andre personers emosjonelle responser.

Som jeg har nevnt tidligere antar det konstruksjonistiske perspektivet (Fonagy et al., 2002) at kapasitet for mentalisering utvikles i tidlig relasjonelt samspill gjennom omsorgsgivers affektive speiling. Videre vektlegger forfatterne betydningen av merket affektiv speiling for utviklingen av sekundære representasjoner av primære emosjonstilstander. Sekundære representasjoner er avgjørende for at primære emosjonelle tilstander skal kunne bli bevisst tilgjengelige for individet. Videre er sekundære representasjoner nødvendige for at individet skal kunne attribuere mentale tilstander til andre personer ut fra disposisjonell informasjon, og for at individet skal kunne representere og predikere egen atferd ved en slik emosjonell tilstand. Fra tidligere husker vi at det konstruksjonistiske perspektiv har inntatt det intensjonelle ståsted (”The Intentional Stance”) og i tråd med Dennett (1987) hevder at direkte perseptuell tilgang til mentale tilstander er en illusjon, og at identifisering av mentale tilstander er basert på slutninger, både når det gjelder i forhold til en selv og i forhold til andre.

Med bakgrunn i at det konstruksjonistiske perspektivet ser emosjoner som intensjoner, vil prediksjon og forklaring av andres og egen atferd også gjøres ut ifra attribuering av emosjonelle tilstander til selv og andre (Fonagy et al., 2007). Hvis identifisering av egne emosjonelle tilstander er basert på ren attribuering i forhold til eget emosjonelt atferdsuttrykk er det for meg i utgangspunktet noe uklart hvordan affektiv speiling kan føre til at primære emosjoner blir bevisst tilgjengelige for individet slik Gergely & Watson (1996) hevder i sin teori. I følge denne teorien vil de sekundære representasjonene som dannes gjennom adaptiv affektiv merket speiling gjøre de i utgangspunktet ubevisste primære emosjonene mer tilgjengelig for bevisst introspeksjon og danne grunnlag for utviklingen av emosjonell selvbevissthet (Gergely, 2002).

For å klargjøre hva som ligger i forståelsen av de sekundære representasjonene av spedbarnets primære emosjoner, og hvordan de sekundære representasjonenes er avgjørende for

mentaliseringsprosesser, vil jeg redegjøre for hva Gergely og Watson (1996) kaller normale versus patologiske konsekvenser av affektspeiling.

Utvikling av sekundære representasjoner ved adaptiv merket speiling

Ved såkalt adaptiv affektspeiling vil den merkede speilingen av uttrykt affekt bli "koblet fra" omsorgsgiver, det vil si at barnet ikke oppfatter affekten som tilhørende omsorgsgiver fordi den er merket og ikke lik omsorgsgivers reelle affektive uttrykk. Den høye graden av kontingens mellom spedbarnets emosjonstilstand og det merkede speilingsuttrykket fører til at omsorgsgivers emosjonelle uttrykk forankres i barnet. Barnet vil etablere separate representasjoner for det merkede affektuttrykket som vil forbindes med barnets primære emosjonstilstand. På grunn av uttrykkets likhet med, og kategoriske fellesskap med omsorgsgivers realistiske emosjonsuttrykk vil den merkede emosjonsrepresentasjonen "arve" den disposisjonelle informasjonen (informasjon om atferd) som allerede er forbundet med omsorgsgivers reelle emosjonsuttrykk. På denne måten vil barnet tilegne seg en sekundær representasjon av sin primære emosjons tilstand, og vil også kunne tilskrive den disposisjonelle informasjonen som er forbundet med emosjonen til seg selv, noe som resulterer i evnen til å representere og predikere egen sannsynlige atferd når barnet er i den aktuelle tilstanden.

Utvikling av sekundære representasjoner ved inkongruent merket speiling

Watson og Gergely (1996) beskriver videre hvordan spedbarnet kan tilskrive disposisjonell informasjon til seg selv som er inkongruent med egen primær emosjonstilstand hvis omsorgsgiver speiler "feil" affekt tilbake til barnet. Dette er en type patologisk speilingsstruktur som kan oppstå når omsorgsgivers speiling domineres av merket, men kategorisk inkongruent speiling. Kategorisk inkongruent speiling viser til at emosjonen som speiles tilbake til spedbarnet er av en annen kategori enn barnets primære emosjon. En overkontrollerende holdning hos omsorgsgiver og/ eller forsvarsrelatert feiltolket oppfatning av barnets affekt fra omsorgsgivers side kan føre til en slik form for speiling. Man kan tenke seg at et spedbarn som opplever primære emosjoner av erotisk ladet art under fysisk kontakt med omsorgsgiver vil kunne inducere angst og forsvarspreget sinne i mor grunnet hennes

konflikter i forhold til kroppsnærhet. Moren kan tenkes å projisere sin forsvarsreaksjon over på barnet, hvorpå hun feilaktig vil oppfatte spedbarnets opphisselse som aggresjon. Hun vil da kunne speile tilbake et merket men inkongruent affektivt uttrykk til barnet, nemlig et aggressivt uttrykk.

Hvis denne speilingsformen er dominerende i barnets affektive samspillerfaringer antar Gergely og Watson (1996) at slik merket, men kategorisk feilaktig affektspeiling kan få en rekke konsekvenser for spedbarnets selvutvikling. For det første vil den merkete speilingen føre til at den er koblet fra omsorgsgiver, og barnet forstår den derfor ikke som tilhørende omsorgsgiver. Siden speilingsuttrykket i stor grad samsvarer med barnets (mistolkede) affekt uttrykk vil barnet forankre speilingsuttrykket (aggresjon) til sin primære emosjonstilstand (erotisk spenning). Siden den speilte affekten er inkongruent med den faktiske tilstanden hos barnet, vil det etableres en feilaktig sekundær representasjon av barnets primære emosjonstilstand. Som et resultat av dette vil barnet attribuere disposisjonell informasjon til seg selv (atferd assosiert med aggresjon) som er inkongruent med den primære emosjonstilstanden (erotisk spenning), noe som vil gi en feilaktig persepsjon av egen selvtilstand.

Slik jeg forstår dette vil spedbarnet skape forbindelser mellom sin primære tilstand og de indre signaler (fysiologiske "cues") denne tilstanden måtte medføre på den ene siden og aggresjon på den andre siden, da mors merkede aggressive uttrykk har blitt representert sammen med barnets primær tilstand. Når barnet senere opplever erotisk spenning i form av indre fysiologiske signaler om slik spenning vil det attribuere denne informasjonen til den feilrepresenterte aggresjonen. I følge Gergely og Watson (1996) kan man i dette spesifikke tilfellet tenke seg at kategorisk feilaktig inkongruent affekt speiling kan være relatert til seksuelle patologiske avvik som for eksempel når seksuell opphisselse oppfattes av individet som aggresjon.

Slik jeg forstår Gergely og Watson vil barnet ikke attribuere kun ut fra atferdsuttrykk, men også ut fra de etter hvert sensitiviserte (gjennom sosial biofeedback) indre signalene som barnet assosierer med det eksterne uttrykket fra omsorgsgiver som har blitt representert. Slik har det blitt formet en slags prosedural tilgang til primær emosjonstilstand.

Dermed har det muligens blitt klargjort noe i forhold til hva som ligger i påstanden om at individet ikke kan ha direkte perseptuell tilgang til egne tilstander; spedbarnet har ingen

anelse om hva de indre signalene er, men trenger den voksnes hjelp til å differensiere og kategorisere. Hvis omsorgsgiver på sin side ikke selv har representert eller differensiert egne tilstander i særlig grad, vil jeg anta at det er begrenset hva som speiles av merkete affekter tilbake til barnet.

Slik jeg oppfatter det vil heller ikke sekundære representasjoner gjøre tilgangen til primære tilstander direkte, men gjennom representasjonene kan den ”lærte” kunnskapen bli tilgjengelig som selvtilstander individet kan attribuere ut fra.

For å oppsummere kort kan vi si at det vil være avgjørende for utviklingen av mentalisering hos barnet at omsorgsgiver ser spedbarnet som et eget individ med egne intensjoner. I følge teorien vil forsvarspreget speiling eller invaderende speiling fra omsorgsgivers side skape inkongruens i barnets selvtilstand, da den sekundære representasjonen ikke passer til barnets primære emosjonstilstand.

Oppsummerende betraktninger II

Som vi har sett ovenfor er kapasiteten til mentalisering avhengig av dannelsen av sekundære representasjoner. For å kunne attribuere tilstander adaptivt til andre og seg selv vil det være av betydning at de sekundære presentasjonene samsvarer med barnets primære emosjon, det vil si at omsorgsgiver har sett barnets intensjoner og speilet dem tilbake til barnet. Kunnskapen i de sekundære representasjonene omfatter, slik jeg forstår det, også kunnskap om atferd (for eksempel ansiktsuttrykk) som følger den spilte affekten. Siden den spilte affekten er så pass lik omsorgsgivers egentlige uttrykk, vil barnet assosiere denne atferden med sin (forhåpentligvis kongruerende) sekundære representasjon av primær emosjonstilstand.

Gjennom adaptiv speiling er sjansene gode for at den sekundære representasjonen stemmer godt overens med spedbarnets primære tilstand. Likevel kan vi feiltolke våre egne tilstander fordi vi ikke vet hva som induserte tilstanden, eller fordi vi gjennom ikke-optimal speiling har lagret tvetydig kunnskap om den primære emosjonen. Interessant i denne sammenheng er om ”sann” tilgang til primære tilstander overhodet er mulig. En kunne tenke seg at adaptiv speiling vil sensitivisere de indre signalene på en slik måte at de gir ufeilbarlig tilgang til den opprinnelige emosjonen. Likevel hevder det konstruksjonistiske perspektivet at forklaring av egen atferd skjer på bakgrunn av tilskrivning ut fra atferds uttrykk. En kunne tenke seg at

attribuering til selvet vil kunne være lettere fordi man kan attribuere ut fra indre fysiologiske signaler (også proprioceptive "cues" fra det eksterne atferdsuttrykket) når man er i en emosjonell tilstand. Slik jeg forstår Gergely og Watsons teori (1996) er det vanskelig å forestille seg at individet kan få "sann" tilgang til egne tilstander gjennom mekanismene som beskrives i denne læringsprosessen.

Hvis vi husker tilbake til Damasio eksempl om David synes jeg Damasio (1994a) belyser hvordan det kreves mer enn primære responsmønstre for at informasjonen (emosjonen) skal kunne oppleves som eid av individet. Dette demonstreres for eksempel gjennom eksempelet om David, som grunnet alvorlige skader i temporallappen ikke kunne tilegne seg bevisst kunnskap om egne emosjonelle preferanser. Hos David kan det for eksempel tenkes at de kroppslige reaksjonene (emosjonene) som ble induisert gjennom møter med "the bad guy" kan ha lært organismen at den ikke var særlig tjent med disse møtene, og det kan derfor hevdes emosjonene hadde en form for "aboutness" for Davids organisme. David hadde ingen bevisst oppfatning om dette, men kroppen hans husket. En slik tenkning finner jeg igjen i det konstruksjonistiske perspektivet som antar at primære emosjoner i utgangspunktet ikke er tilgjengelige for individet, og at det kreves en form for emosjonell læring for at tilstanden skal kunne oppleves som eid av individet.

For Damasio er emosjoner alltid å se som informasjon til organismen om at noe har endret den. I Davids tilfelle ble informasjonen aldri kjent for Davids selv, men synes likevel å ha bidratt til atferd. For å gjøre begrunnede valg ser det ut til at informasjonen må nå opp til et nivå hvor et subjektivt selv kan oppleve den som sin før det kan agere, eller handle. På samme måte synes Gergely og Watson (1996) å se for seg at emosjoner må gjøres til tilgjengelig informasjon før det oppleves som noe "jeg" kan handle ut fra. Det interessante i denne sammenheng er i de tilfeller individet konstruerer kunnskap ut fra feilaktig informasjon om primær emosjonell tilstand. Hvis atferden man attribuerer ut fra ikke samsvarer med primære emosjoner forstår jeg det slik at opplevelsen ikke føles som eid av "jeget" (Fonagy et al., 2002). Det er noe uklart for meg om dette skjer på bakgrunn av at den subjektive følelsen ikke stemmer overens med atferd eller om den subjektive følelsen av et "jeg" ikke kan oppstå hvis individet ikke har laget kongruente sekundære representasjoner av den primære tilstanden. Hvis subjektiv opplevelse av en tilstand fornemmes som inkongruent med atferdsuttrykk kan det tenkes at dette skaper en form for diskontinuitet i selvopplevelsen. Meg bekjent er dette ikke utdypet hos Gergely og Watson (1996).

Trenger vi det subjektive selvet?

Tidligere i oppgaven har jeg beskrevet hvordan de sekundære representasjonene spiller en viktig rolle i Damasio teori om det subjektive selvet. I konstruksjonen av Jeget beskriver Damasio hvordan representasjoner av organismen beveges av objekter, det være seg objekter som er representasjoner av ting i den ytre verden, eller objekter i form av indre tilstander, for eksempel en emosjon. Fornemmelsen av selvet, den subjektive opplevelsen av å eie og kunne agere i forhold til en opplevelse, er den mentale representasjonen av en organisme som endres av et objekt. Enkelte ganger vil vi kunne være rimelig sikre på hva som har endret organismen; i uforberedt møte med en løve på Serengeti vil vi med rimelig sikkerhet kunne anta at objektet for endring er opplagt. I andre situasjoner vil vi ikke kunne vite hva som har endret vår tilstand, men vi kan alltid gjette. Med opplevelsen av et ”jeg” vet vi i det minste at noe har endret seg i vår organisme, og vi opplever derfor endringen som tilhørende oss selv.

Hvis vi tenker tilbake til eksperimentet med David og de ubevisste emosjonene, husker vi hvordan David, eller Davids organisme, åpenbart hadde fått tilstrekkelig med informasjon gjennom møtene med de forskjellige personene til å foreta kvalifiserte bedømmelser ut fra emosjonelle preferanser. Likevel er det naturlig å anta at et subjektivt selv, følelsen av at noe skjer med en, vil være en fordel for individet i en rekke sammenhenger. Hvis David hadde hatt den bevisste fornemmelsen av et selv ville han muligens gjort seg bevisste refleksjoner over de valg han gjorde, eventuelt kunne han kanskje også ha valgt å handle annerledes. Han kunne for eksempel valgt å ikke fortsette møtene med ”the bad guy” og begrunnet valget med bevisste preferanser.

Jeg mener at eksempelet med David belyser hvordan det å ”lære” om primære emosjoner og kunne relatere emosjonell kunnskap til et subjektivt selv kan sies å være en klar fordel for individet. Uten kapasitet til å representere egne tilstander vil emosjoner bli noe som bare ”skjer” med oss, uten at vi har noen mulighet til å undre oss over hva som skjer.

Det er åpenbart at primære emosjoner kan være tilstrekkelig for opprettholdelse av liv i organismen. Dette ser vi blant annet hos dyr som vi er temmelig sikre på at ikke har et subjektivt selv. Hva trenger vi mennesker følelser til, hvorfor har vi ikke kun rene

emosjonelle reaksjoner som sinne eller frykt? Hvorfor behøver vi kunnskap om at en endringsreaksjon (emosjon) skjer i kroppen, og fornemmelsen et ”jeg” som eier og agent i organismen som endres?

Følelser gir oss mulighet til å vite og reflektere over opplevelsen av en emosjon, noe som vil kunne øke sjansene for overlevelse. Damasio ser følelser som helt avgjørende for organismens overlevelse. Vi kunne kanskje klart oss relativt godt med emosjoner som overlevelses mekanisme, men følelser gjør noe mer enn emosjoner. Følelser informerer for eksempel organismen om en potensiell fare som emosjonen har begynt å prosessere. Innbakt i den bevisste, mentale representasjonen av hva som skjer med organismen finnes fornemmelsen av et ”jeg”. ”Jeget” gir organismen mulighet til å oppleve seg som eier av informasjonen om hva som skjer med organismen, og å kunne agere på den informasjonen som har blitt gitt. Damasio (2003) hevder videre at ”jeget” vil gi individet mulighet til å engasjere seg i hensiktsmessig relasjonell og sosial atferd sammen med andre mennesker. Det å kunne gjøre seg betraktninger om en person eller situasjon ville være umulig uten følelser og et subjektivt selv (Damasio, 2003). Det ville heller ikke være mulig å reflektere over egen atferd og eventuelle endringer i egen atferd. Kapasiteten til å tenke og reflektere over mentale tilstander i seg selv og andre slik det blir beskrevet i Dennetts ”Intentional Stance” (1987) vil ikke kunne utvikles, og evnen til å sette seg i den annens sted vil være umulig hvis vi ikke kunne reflektere over opplevelsen av egne emosjonstilstander. Kort sagt gir følelser oss et ekstra fortrinn.

Hva må til for å ha følelser?

For at en organisme skal kunne føle må den ikke bare være utstyrt med en kropp, den må også ha måter å representere kroppen på inne i seg selv. Planter kan for eksempel ha kropp i den forstand at de består av materie eller substans som er organisk og lever, men de har ingen måter å generere representasjoner av stilk og blader inne i organismen slik hjernen gjør det hos oss. Planter reagerer på forskjellige typer stimuli, akkurat som oss, men synes likevel å mangle muligheten til å bli bevisst en følelse. En kan dermed neppe snakke om en plantes subjektive selv. For det andre må nervesystemet kunne representere kroppsstrukturer og kroppstilstander og omgjøre disse nevrane mønstrene til mentale mønstre, uten dette siste

steget vill nervesystemet kartlegge kroppsendringer som er substrater for følelser uten helt å komme til det punktet vi kaller en følelse (Damasio, 2003).

”Jeget” og hjernens representasjoner av kroppen

Damasio (2003) peker på hvordan hjernen er nødvendig i dobbelt forstand. Den må produsere representasjoner av kroppen, men den må også konstruere den bestemte emosjonelle kroppstilstanden som ender opp som å bli representert som en følelse. I organismer med kapasitet for følelser må det derfor finnes muligheter for kroppsrepresentasjoner.

I følge Damasio har kapasiteten til å føle utviklet seg gjennom evolusjonen. Det å føle ble antagelig mulig fordi det fantes hjernestrukturer tilgjengelige som kunne representere kroppstilstander. Disse representasjonene oppsto på sin side muligens fordi kravene til kroppsregulering gjorde dette nødvendig. Damasio peker på hvordan emosjonelle reaksjoner krever regulerende tilpasninger i organismen, og kanskje ble de områdene som i dag utgjør substrater for følelser i utgangspunktet dannet for å regulere det som skjer i hjernen under emosjonelle reaksjoner.

”That means feelings depend not just on the presence of a body and a brain capable of body representations, they also depend on the prior existence of the brain machinery of life regulation, including the part of life-regulating mechanisms that causes reactions such as emotions and appetites. Without the prior existence of the brain machinery behind emotions there might be nothing interesting to feel. Once again, in the beginning was emotion and its underpinnings. Feeling is not a passive process.” (Damasio, 2003, s. 111).

Jeg forstår det subjektive selvet som bevissthetens ”triks”; det gir organismen en umiskjennelig fornemmelse av at det er *den* som blir endret, den informerer om hva som skjer: selvet er derfor om noe helt avgjørende, nemlig om det faktum at organismen har blitt endret. Dette virker intuitivt viktig slik jeg ser det i forhold til genereringen av det subjektive; hvordan kan vi utelate kroppen og dens representasjoner av hva dens tilstand er i øyeblikket, når vi forsøker å forstå subjektiv opplevelse?

Som nevnt tidligere antok William James at følelser er en persepsjon av den faktiske kroppen som er endret av emosjon. James ble blant annet kritisert fordi hans antagelse om at følelser er

avhengig av persepsjon av kroppstilstand ville forsinke eller utsette følelsesprosessen. Det vil ta tid å endre kroppen og å kartlegge de resulterende endringene. Interessant nok, skriver Damasio, tar det faktisk litt tid å føle. En mental opplevelse av glede eller sorg innebærer en relativt lang varighet, og det finnes ingen evidens for at slike mentale opplevelser er raskere enn tiden det tar å prosessere de tidligere nevnte kroppsendringene. Nyere evidens viser at følelser faktisk varer over flere sekunder, typisk varighet er fra to til tjue sekunder (Lutz et al., 2002, ref. i Damasio, 2003). Damasio hevder likevel noe ganske nytt i forhold til James; han foreslår at følelser ikke nødvendigvis eller alltid genereres fra de faktiske kroppstilstandene ("the body as is"), men at *følelser kan genereres fra de aktuelle representasjonene som konstrueres hvert eneste øyeblikk i de kroppssansende regionene* ("the body as if").

Damasios syn innebærer at samme hva vi føler må det være basert på nevronenes fyringsmønstre i de hjerneregionene som er involvert i kroppssansning. Hvis disse kroppssansende regionene ikke hadde vært tilgjengelige for oss ville vi ikke føle noe som helst, på samme måte som vi ikke ville sett noe hvis viktige visuelle hjerneregioner var ødelagt. I mange tilfeller vil regionene forme et presist "kart" over hva som skjer i kroppen, mens de i noen tilfeller ikke ville kunne gjøre dette, på grunn av at enten aktiviteten i regionen eller signalene fra andre steder i kroppen har blitt endret.

Hva skjer med "jeget" i simulerte kroppstilstander?

For hvert øyeblikk så lenge vi lever vil altså hjernens kroppssansende regioner motta signaler og bruke disse til å konstruere representasjoner av kroppens aktuelle tilstand. Et interessant fenomen er at andre hjerneregioner kan blande seg inn i denne korrespondansen, enten gjennom å påvirke signalene som sendes til de kroppssansende regionene, eller gjennom å påvirke selve aktiviteten i regionene. Slike innblandinger fra andre regioner kan gi helt spesielle konsekvenser for den subjektive selvopplevelsen. Med tanke på at selvet bare har tilgang til viten om kroppens endringer gjennom hjernens representasjoner av kroppen, vil enhver innblanding fra andre signaler kunne skape en feilaktig kroppsrepresentasjon i hjernen og slik påvirke følelsen av hva som skjer; det subjektive selvet.

Et eksempel på slik fordreid kroppsrepresentasjon er når hjernen under gitte omstendigheter filtrerer ut smertesignaler fra kroppen. Hjernen er faktisk i stand til å eliminere nevralt

mønstre som gir smerteopplevelse fra de sentrale representasjonene av kroppen. Det finnes gode grunner til at en slik mekanisme har utviklet seg gjennom evolusjonen. Hvis du forsøker å flykte fra en fare vil det for eksempel være lite nyttig å skulle kjenne sterke smerter i flukten. Studier viser at regioner i hjernestammen, også kalt "periaqueductal gray"(PAG), stanser signaler som normalt ville føre til den subjektive opplevelsen av smerte hos individet (Bandler & Shipley, 1994). Som et resultat av dette genereres fordreide eller "falske" kroppsrepresentasjoner. Ved en slik "innblanding" fra hjernens side vil den subjektive følelsen endres som resultat av endring i representasjonen av kroppen. Det individet opplever som subjektiv selvtilstand vil altså samsvare med representasjonen av kroppen, og ikke med kroppens aktuelle tilstand. På samme måte vil vi ved inntak av smertestillende legemidler, som for eksempel morfin, kunne endre hjernens representasjon av kroppens tilstand. En rekke legale og illegale substanser benyttes verden over med samme indirekte hensikt; å endre subjektive selvopplevelser.

I sammenheng med hjernens "fordreining av kroppsrepresentasjon" nevner Damasio psykopatologiske tilstander. Han antar for eksempel at visse typer dissosiative lidelser (konversjonslidelser), der individet ikke klarer å bevege deler av kroppen som mulig eksempel på forbigående, men radikale endringer i individets representasjoner av kroppen. På samme måte tenker han seg at somatoforme lidelser muligens kan forklares gjennom en slik mekanisme. Ved en enkelt vri fra hjernens side tenker Damasio (2003) seg at organismen kan "hjelpes" til å undertrykke minner fra tidligere hendelser som er assosiert med overveldende ubehag eller psykisk smerte for individet.

Konstruksjonen av "jeg" og det subjektive aspektet

Ovenfor har jeg gjennom illustrasjoner fra Damasios arbeider forsøkt å fremheve organismens mulige rolle i genereringen av et "Jeg" som eier av selvtilstander. Når det gjelder "Jeget" i den konstruksjonistiske tilnærmingen synes jeg det subjektive aspektet virker noe uklart. Forfatterne innenfor dette perspektivet argumenterer for konstruksjonen av det subjektive selvet gjennom sekundære representasjoner av affekter og utviklingen av mentaliseringskapasitet, og hevder at forståelsen av at både en selv og andre er drevet av mentale tilstander bidrar til subjektiv mening for individet. Utover individets forståelse av dette synes det som om Fonagy og kollegers perspektiv har lite eksplisitt å si om

opplevelsesaspektet ved selvet. Muligens blir konstruksjonen av ”jeg” klarere ved å undersøke hvordan Fonagy et al. (2002) ser på spedbarnets endring i subjektive tilstander gjennom utviklingen av et mentaliserende modus.

Utviklingen av subjektivitet henger i følge det konstruksjonistiske perspektivet sammen med barnets utvikling av mentalisering. I følge Fonagy et al. (2002) vil barnets tidligste subjektive tilstander være kjennetegnet av at barnet ikke skiller mellom den indre og den ytre verden. Det som eksisterer i det indre verden må for barnet nødvendigvis også eksistere i den ytre, og hva som finnes ute i verden må også finnes inne i barnet. I en slik tidlig subjektivitet vil små barn blant annet ikke være i stand til forestille seg at deres egne antagelser kan være forskjellige fra andre personers antagelser.

Forfatterne kaller denne tilstanden ”Psychic equivalence” (psykisk ekvivalent modus), og studier peker i retning av at små barns subjektivitet er preget av en slik ekvivalent modus frem til rundt tre års alder (Perner et al., 1987). Fram til rundt tre års alder synes det ikke som om barn er i stand til å forstå at mentalt innhold er representasjoner. Interessant nok peker mye på at en slik forståelse er tidligere utviklet når det gjelder egne og andres følelser, enn ved mer tradisjonelt mentalt innhold (Wellman & Banerjee, 1991). Slike funn er i tråd med en konstruksjonistisk antagelse om at emosjoner er de første intensjoner barnet lærer gjennom affektiv speiling, og det er også i tråd med Damasio syn på emosjoner som fundamentet for all kognisjon.

Det er vanskelig å skulle forestille seg hvordan en slik tilstand av psykisk ekvivalens oppleves for barnet, men i følge Fonagy et al. (2002) er det naturlig å anta at barnets opplevelse av egen indre verden kan være ekstremt ubehagelig, siden projeksjonen av en indre fantasi til den ytre verden vil kunne virke svært skremmende for barnet. Tilegnelsen av en kapasitet der man kan forestille seg mentale tilstander er derfor avgjørende (”Pretend modus”). Gjennom lek og fantasi kan barnet begynne å forstå representasjoner som atskilt fra det representasjonene refererer til, og slik utvikle mer fleksibilitet i sin tenkning. Slik fleksibilitet forstås som en gryende kapasitet for mentalisering hos barnet. I sammenheng med dette husker vi hvordan den merkete speilingen fra omsorgsgivers antas å ligge til grunn for kapasiteten til å utvikle representasjoner. Gjennom speiling lærer barnet at emosjonelle tilstander ikke bare forsvinner ut i verden, da man kanskje kan si at primære tilstander forankres som noe eget hos barnet forutsatt sensitiv speiling fra omsorgsgivers side.

Forfatterne argumenterer for at barn som opplever mer affektkongruent og merket speiling i større grad vil kunne koble sin mentale tilstand fra den ytre verden, oppleve representasjoner av kongruente og merkete affekter som sine egne, og dermed i større grad oppleve tilstander som egne. Jeg tolker dette slik at barnet ved hjelp av omsorgsgivers adaptive speiling kan lage "orden i kaoset" gjennom differensiering og kategorisering av emosjoner og etter hvert oppleve seg selv som separat individ. Det er som om indre tilstander forankres inne i individet og får en annen kvalitet. Slik jeg leser dette vil man kanskje kunne si at spedbarnet utvikler en annen form for subjektivitet i denne prosessen.

Endring i selvopplevelse muliggjøres ytterligere gjennom barnets utvikling av mentalisering, som i hovedsak finner sted i løpet av barnets fjerde og femte leveår. I følge Fonagy et al., (2002) tenker en seg at de to modusene beskrevet ovenfor (psykisk ekvivalent modus og "pretend modus") i økende grad integreres, og at en mentaliserende modus etableres. I denne alderen vil barn vanligvis begynne å forstå at verden ikke alltid er slik den fremstår, at andre personer kanskje oppfatter verden på en annen måte enn hva de selv gjør, og at man kan endre sin tenkning over tid. Med andre ord viser barnet en gryende forståelse av at egen og andres atferd gir mening ut fra attribuering av mentale tilstander, og at disse tilstandene er representasjoner, som kan være feilaktige eller foranderlige fordi de er basert på ett av mange mulige perspektiver. Fonagy et al. (2002) understreker betydningen av mentalisering i konstruksjonen av det subjektive, da en slik kapasitet ses som avgjørende for opplevelsen av et kontinuerlig og sammenhengende "jeg". Dette fordi barnet kan tilpasse sin tenkning til verden uten å føle at det må endre seg selv for å kunne endre sine oppfatninger, som kunne ført til diskontinuitet med det tidligere "jeget" (som hadde de andre tankene).

Slik jeg forstår Fonagy et al. (2002) er det gjennom den vellykkede integreringen mellom det indre og det ytre at mentalt innhold kan gi emosjonell mening for individet uten at det blir overveldende. Jeg vil anta at dette innebærer at subjektivitet, eller fornemmelsen av å være et "jeg", vil endres gjennom barnets tidlige år som følge av en voksende kapasitet til å forme representasjoner av mentale tilstander, og å forstå egen og andres atferd ut fra slike representasjoner. Fonagy et al. (2002) beskriver "jeget" som oppstår gjennom mentaliserende modus som en "intensjonell mental agent". Selvet som mental agent innebærer:

“...an already mentalistic understanding of some causal intentional mind states such as desires and intentions that are represented as existing prior to and separately from the actions they generate”. (Fonagy et al., 2002, s. 248).

Det virker på meg som om selvet som mental agent er et ”jeg” som *forstår* mer enn det opplever. Det er ikke definert eksplisitt hva slags forståelse det her dreier seg om, men jeg antar at det ligger mer enn en subjektiv opplevelse i mentalistisk forståelse. Jeg ser det som nærliggende å anta at det å være mental agent innebærer forståelsen av at man kan tolke og predikere andres og egen atferd ut fra mentale tilstander, og at individet kan oppleve agens gjennom å predikere og forklare atferd ut fra mentale tilstander i selv og andre.

Fonagy et al. (2002) tar utgangspunkt i James ”jeg” (”I”) i konstruksjonen av det subjektive selvet, og ”jeg” hos James blir beskrevet som et tolkende og organiserende prinsipp ved prosesser knyttet til selvet (Schaffer, 2003). Med bakgrunn i dette er det kanskje mulig å argumentere for at den mentale agent kan forstås som et slikt tolkende og organiserende prinsipp. ”Jeget” som mental agent organiserer og gir mening til egen og andre menneskers atferd ut fra antagelser om underliggende kausale mentale tilstander. Likevel synes James å vektlegge det subjektive aspektet ved ”jegets” tolkning og organisering, og hvis det subjektive skal forstås som den umiddelbare, subjektive opplevelsen knyttet til ”jeg”, virker dette aspektet noe nedtonet hos den mentale agent slik jeg ser det.

Det subjektive aspektet i Fonagy og kollegers rammeverk blir ikke tydeligere av at forfatterne beskriver individets forståelse av seg selv som mental agent som noe mer enn ren intellektuell forståelse:

“...The experiential understanding of one’s feelings in a way that extends beyond intellectual understanding.” (Fonagy et al., 2002, s. 5).

Denne beskrivelsen gir meg som leser assosiasjoner til noe subjektivt, men om det her antydes at det subjektive selvet vokser fram igjennom individets forståelse eller gjennom noe mer emosjonelt, synes fortsatt noe uklart. Muligens mener forfatterne at det er selve *aktiviteten* å mentalisere som skaper subjektivitet. Som vi husker blir mentalisering beskrevet som en slags prosedural egenskap, både når vi mentaliserer implisitt og eksplisitt. Hvis det subjektive skapes av aktiviteten å mentalisere, som i følge teorien er å forklare og predikere egen og andres atferd ut fra representasjoner, vil man kunne tenke seg at selve aktiveringen av slike

sekundære representasjoner vil skape subjektive fornemmelser. Meg bekjent er aktiveringen av representasjoner ikke eksplisitt nevnt som kilde til subjektivitet av konstruksjonistene. Det som for meg synes å mangle i Fonagy et als. (2007) tilnærming er hva disse representasjonene skal ”korreleres” med for å skape subjektivitet, hva er det som skaper den umiddelbare følelsen av et ”jeg” som eier og agent i opplevelsen?

Etter min oppfatning vil Damasio rammeverk kunne bidra til å belyse nettopp dette aspektet ved konstruksjonen av selvet. Gjennom å fokusere på kroppen som fundament for alle selvtilstander peker Damasio på en kartesiansk arv som konstruksjonistene synes å ha glemt. For Damasio ligger fornemmelsen av et ”jeg” i følelsen av at organismen endres. Det mentale mønsteret som representerer hvordan organismen endres av et objekt gir individet følelsen av å være eier og agent i dette øyeblikket. På grunn av den permanente tilgjengeligheten av objekter, genereres ”jeget” kontinuerlig og skaper illusjonen av et koherent selv. En slik mekanisme krever tilstedeværelsen av en kropp, fordi den biologiske essensen av ”jeget” er representasjonen av organismen som endres.

“The story.... is not told by any clever homunculus. Nor is the story really told by you as a self because the core you is only born as the story is told, within the story itself. You exist as a mental being when primordial stories are being told, and only then; as long as primordial stories are being told, and only then. You are the music when the music lasts.” (Damasio, 1999a, s. 191).

Konklusjon

I denne oppgaven har jeg forsøkt å vise hvordan to forskjellige filosofiske tradisjoner synes å gi opphav til en splittet utviklingspsykologisk forståelse i synet på det subjektive selvet. Vi har sett at et kartesiansk perspektiv preger deler av det utviklingspsykologiske feltet, der ”jeget” synes å forstås som en medfødt modul. Tilhengerne av et konstruksjonistisk perspektiv ser derimot ”jeget” som en kapasitet utviklet gjennom tidlig omsorgsrelasjon.

Gjennom presentasjonen av Damasio arbeider har jeg forsøkt å belyse hvorvidt han kan sies å støtte antagelsen om en individuell, konstruert subjektivitet i individet, og om hans syn på organismen og dens rolle i genereringen av et selv kan gi en utvidet innsikt i

utviklingsteoretiske spørsmål. Jeg vil hevde at Damasio forståelse av det subjektive selvet og emosjoners rolle i denne prosessen er av verdi for en utviklingspsykologisk tilnærming til det subjektive selvet. Jeg synes Damasio gir et solid bidrag blant annet i forhold til læring av emosjoner og emosjoners betydning for menneskelig atferd og subjektive opplevelser. Med utgangspunkt i dette synes jeg det er rimelig å konkludere med at Damasio gir støtte til en antagelse om et erfaringsbasert og individuelt ”jeg”.

I denne oppgaven har jeg også tatt for meg hvordan en konstruksjonistisk tilnærming til det subjektive selvet lenge har kritisert den kartesianske antagelsen om Jeget som medfødt egenskap hos individet. Jeg mener Damasio peker på noe essensielt når han hevder at den største av Descartes’ feiltakelser var å diskvalifisere organismen. Gjennom å se selvets opplevelse av eierskap og agens som avhengig både av organismens aktuelle tilstand og dens minner fra tidlige emosjonelle erfaringer (fordi alle erfaringer er emosjonelle for organismen) impliserer Damasio et subjektivt ”jeg” som er forankret *i kroppen* hos hvert enkelt individ. Med sitt fokus på kroppen som generering av subjektivitet peker han på en kartesiansk arv som synes å ha blitt oversett lenge.

Ved å presentere ”jeget” som distribuert igjennom organismen bidrar Damasio med noe nytt og viktig i det utviklingsteoretiske rammeverket som har blitt presentert i denne oppgaven. Damasio utvider etter mitt syn den konstruksjonistiske forståelsen av det subjektive gjennom å hevde at selvopplevelser alltid har en og samme grunnleggende referanse; den levende kroppen.

Referanser

Allen, J. G. (2003). Mentalizing. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 67, 91-112.

Anderson, S. W & Tranel, D. (1989). Awareness of disease states following cerebral infarction, dementia, and head trauma: Standardized assessment. *The clinical Neuropsychologist*, 3, 327-339.

Bahrack, L. R. & Watson, J. S. (1985). Detection of intermodal proprioceptive-visual contingency as a potential basis of self-perception in infancy. *Developmental Psychology*, 21, 963-973.

Bandler, R. & Shipley, M. T. (1994). Columnar organization in the rat midbrain periaqueductal gray: modules for emotional expression? *Trends in Neurosciences*, 17, 379-389.

Beebe, B., Lachmann, F. og Jaffe, J. (1997). Mother-infant interaction structures and presymbolic self- and object- representations. *Psychoanalytic Dialogues*, 7, 113-182.

Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss. Vol 1: Attachment*. London, UK: Hogarth Press.

Brentano, F. (1874). *Psychology from an Empirical Standpoint*. London: Routledge, 1973.

Bråten, S. (1988). Dialogic mind: The infant and the adult in protoconversation. I: M. Carvallo (Red.), *Nature, Cognition and System, Vol. 1* (s. 187-205). Dordrecht: Kluwer Academic.

Damasio, A. (1994a). *Descartes' Error: Emotion, Reason and the Human Brain*. London: Macmillan.

Damasio A. (1994b). Descartes' error and the future of human life. *Scientific American*, 271 (4), 144.

- Damasio, A. R. (1996). The somatic marker hypothesis and the possible functions of the prefrontal cortex. *Phil. Trans. R. Soc. Lond. B*, 351, 1413-1420.
- Damasio, A. (1999a). *The feeling of what happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness*. New York: Harcourt Brace.
- Damasio, A. R. (1999b). Commentary on Emotions: Neuro-Psychoanalytic Dialogue. *Neuro-Psychoanalysis, An Interdisciplinary Journal for Psychoanalysis and the Neurosciences*, 1, 38-40.
- Damasio, A. (2003). *Looking for Spinoza: Joy, sorrow and the feeling brain*. New York: Harvest Books.
- Davidson, R. (1992). Prolegomenon to the structure of emotion: Gleanings from neuropsychology. *Cognition and Emotion*, 6, 245-268.
- Dennett, D. C. (1987). *The Intentional Stance*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Dennett, D. C. (1991). *Consciousness explained*. London: Allen Lane.
- Dennett, D. C. & Haugeland, J. C. (1987). Intentionality. I R. L. Gregory (Red.), *The oxford Companion to the Mind*. Oxford: Oxford University Press.
- Ekman, P., Levenson, R., & Friesen, W. V. (1983). Autonomic nervous system activity distinguishes between emotions. *Science*, 221, 1208-1210.
- Ekman, P. (1992a). An argument for basic emotions. *Cognition and Emotion*, 6, (3-4), 169-200.
- Elster, J. (1999). *Alchemies of the Mind: Rationality and the Emotions*. Cambridge: CUP.
- Fonagy, P., Gergely, G. & Target, M. (2007). The parent-infant dyad and the construction of the subjective self. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 48:3/4, 288-328.

- Fonagy, P. & Target, M. (1996). Playing with reality: 1. Theory of mind and the normal development of psychic reality. *International Journal of psychoanalysis*, 72, 217-233.
- Fonagy, P. & Target, M. (1997). Attachment and reflective function: Their role in self-organization. *Development and Psychopathology*, 9, 679-700.
- Fonagy, P., Gergely, G., Jurist, E. L. & Target, M. (2002). *Affect Regulation, Mentalization, and the Development of the Self*. New York: Other Press.
- Gergely, G. (2002). The development of understanding of self and agency. I: U. Goshwami (Red.), *Handbook of childhood cognitive development* (s. 26-46). Oxford: Blackwell.
- Gergely, G. & Watson, J. (1996). The social biofeedback theory of parental affect-mirroring: The development of self-awareness and self-control in infancy. *International Journal of Psychoanalysis*, 77, 1181-1212.
- Gopnik, A. (1993). How we know our minds: The illusion of first-person knowledge of intentionality. *Behavioral and Brain Sciences*, 16, 1-14, 29-113.
- Green, A. (1999). *The Fabric of Affect in the psychoanalytic Discourse*. London: Routledge.
- Gullestad, S. E. & Killingmo, B. (2005). *Underteksten - Psykoanalytisk terapi i praksis*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lazarus, R. (1984). On the primacy of cognition. *American Psychologist*, 39, 124-129.
- Lecours, S. & Bouchard, M.-A. (1997). Dimensions of Mentalization: Outlining levels of psychic transformation. *International Journal of Psychoanalysis*, 78, 855-875.
- Malatesta C. Z. & Izard, C. E. (1984). The ontogenesis of human social signals: From biological imperative to symbol utilization. I: N. A. Fox og R. J. Davidson (Red.), *The Psychobiology of Affective Development* (s. 161-206). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

- Meltzoff, A. N. & Gopnik, A. (1993). The role of imitation in understanding persons and developing a theory of mind. I: S. Baron-Cohen, H. Tager-Flusberg, og D. Cohen (Red.), *Understanding Other Mind: Perspectives from Autism* (s. 335-366). New York: Oxford University Press.
- Meltzoff, A. N. & Moore, M. K. (1989). Imitation in newborn infants: Exploring the range of gestures imitated and the underlying mechanisms. *Developmental Psychology*, 25, 954-962.
- Miller, N. E. (1978). Biofeedback and visceral learning. *Annual Review of Psychology*, 29, 373-404.
- Mitchell, S. A. & Black, M. J. (1995). *Freud and beyond*. New York: Basic Books.
- Murray, L. & Trevarthen, C. (1985). Emotional regulation of interactions between two-month-olds and their mothers. I: T. M. Field og N. A. Fox (Red.), *Social Perception in Infants*. Norwood, NJ: Ablex.
- Oster, H., Hegley, D., & Nagel, L. (1992). Adult Judgements and finegrained analysis of infant facial expressions: Testing the validity of a priori coding formulas. *Developmental Psychology*, 28, 1115-1131.
- Perner, J. (1991). *Understanding the representational mind*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Perner, J., Lekam, S. R. & Wimmer, H. (1987). Three-year-olds' difficulty in understanding false belief: Cognitive limitation, lack of knowledge, or pragmatic misunderstanding? *British Journal of Developmental Psychology*, 5, 125-137.
- Schaffer, H. R. (2003). *Social Development*. Oxford, UK: Blackwell.
- Schibbye, A. L. (2002). *En dialektisk relasjonsforståelse*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Silby, B. (1998). Dennett's Reduction of Brentano's Intentionality. Hentet 20.05.2007 fra http://www.geocities.com/brent_silby/silby015.html

- Sroufe, L. (1996). *Emotional Development: The organization of Emotional Life in the Early Years*. New York: Cambridge University Press.
- St.Clair, M. (1996). *Object Relations and Self Psychology - An Introduction*. California: Brooks/Cole.
- Stern, D. (1985). *The Interpersonal world of the Infant: A View from Psychoanalysis and Developmental Psychology*. New York: Basic Books.
- Stern, D. (1995). Self/other differentiation in the domain of intimate socio-affective interaction: Some considerations. I: P. Rochat (Red.), *The Self in Infancy: Theory and Research* (s. 419-429).
- Taylor, C. (2003). *Sources of The Self*. (6. utg.). Cambridge: Cambridge University Press.
- The Cambridge Dictionary of Philosophy* (1999). Cambridge: Cambridge University Press.
- Tranel, D. & Damasio, A. (1993). The covert learning of affective valence does not require structures in hippocampal system or amygdala. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 5, 79-88.
- Trevarthen, C. (1979). Communication and cooperation in early infancy: A description of primary intersubjectivity. I: M. M. Bullowa (Red.), *Before Speech: The Beginning of Interpersonal Communication*. New York: Cambridge University Press.
- Trevarthen, C. (1993). The self born in intersubjectivity: An infant communicating. I: U. Neisser (Red.), *The Perceived Self* (s. 121-173). New York: Cambridge University Press.
- Tronick, E. (1989). Emotions and emotional communication in infants. *American Psychologist*, 44, 112-119.

- Watson, J. S. (1972). Smiling, cooing, and “the game”. *Merrill-Palmer Quarterly*, 18, 323-339.
- Watson, J. S. (1984). Bases of causal inference in infancy: Time, space, and sensory relations. I: L. P. Lipsitt & C. Rovee-Collier (Red.), *Advances in Infancy research*. Norwood, NJ: Ablex.
- Watson, J. S. (1994). Detection of the self: The perfect algorithm. I: S. Parker, R. Mitchell & M. Boccia (Red.), *Self-awareness in Animals and humans: Developmental Perspectives* (s. 131-149). New York: Cambridge University Press.
- Watson, J. S. (1995). Self-orientation in early infancy: The general role of contingency and the specific case of reaching to the mouth. I: P. Rochat (Red.), *The Self in Infancy: Theory and Research* (s. 375-393).
- Wellman, H. & Banerjee, M. (1991). Mind and emotion: Children’s understanding of the emotional consequences of beliefs and desires. *British Journal of Developmental Psychology*, 9, 191-214.
- Zajonc, R. B. (1984). On the primacy of affect. *American Psychologist*, 39, 117-123.